

ISSN 0972-2335

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ

ਮਈ 2019

ਮਾਹੁ ਜੇਠੁ ਭਲਾ

ਮਾਹੁ ਜੇਠੁ ਭਲਾ ਪ੍ਰੀਤਮੁ ਕਿਉ ਬਿਸਰੈ ॥

ਬਲ ਤਾਪਹਿ ਸਰ ਭਾਰ ਸਾ ਧਨ ਬਿਨਉ ਕਰੈ ॥

ਧਨ ਬਿਨਉ ਕਰੇਦੀ ਗੁਣ ਸਾਰੇਦੀ ਗੁਣ ਸਾਰੀ ਪ੍ਰਭ ਭਾਵਾ ॥

ਸਾਚੈ ਮਹਲਿ ਰਹੈ ਬੈਰਾਗੀ ਆਵਣ ਦੇਹਿ ਤ ਆਵਾ ॥

ਨਿਮਾਣੀ ਨਿਤਾਣੀ ਹਰਿ ਬਿਨੁ ਕਿਉ ਪਾਵੈ ਸੁਖ ਮਹਲੀ ॥

ਨਾਨਕ ਜੇਠਿ ਜਾਣੈ ਤਿਸੁ ਜੈਸੀ ਕਰਮਿ ਮਿਲੈ ਗੁਣ ਗਹਿਲੀ ॥੧॥
(ਬਾਰਾਮਾਹ-ਤੁਖਾਰੀ)

ਆਨਰੇਰੀ ਸੰਪਾਦਕ
ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ

ਮੁੱਲ 15/-

ਜਿਸਕੀ ਬਸਤੁ ਤਿਸੁ ਆਗੈ ਰਾਖੈ

ਰੋਂਦੇ ਰੋਂਦੇ ਆਇਉਂ ਬੰਦਿਆ
ਹੁਣ ਤਾਂ ਹੱਸਦਾ ਹੱਸਦਾ ਜਾ।
ਜੇ ਸੁਆਸ ਤੂੰ ਲਏ ਉਧਾਰੇ
ਹੁਣ ਉਹ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਨਾਲ ਮੁਕਾ।
ਜਿਸ ਦੀ ਚੀਜ਼ ਉਸੇ ਨੂੰ ਦੇਈਏ
ਮੋੜ ਅਮਾਨਤ ਵਾਪਸ ਜਾ।
ਮੁਕਤ ਦਾਤ ਰੱਬ ਦੇਵੇ ਖੁਸ਼ੀਆਂ
ਆਉਣਾ ਪਵੇ ਨਾ ਜਾ।

ਜਿਸਕੀ ਬਸਤੁ ਤਿਸੁ ਆਗੈ ਰਾਖੈ

ਰੋਂਦੇ ਰੋਂਦੇ ਆਇਓਂ ਬੰਦਿਆ
ਹੁਣ ਤਾਂ ਹੱਸਦਾ ਹੱਸਦਾ ਜਾ।
ਜੇ ਸੁਆਸ ਤੂੰ ਲਏ ਤਧਾਰੇ
ਹੁਣ ਆਹ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਨਾਲ ਮੁਕਾ।
ਜਿਸ ਦੀ ਚੀਜ਼ ਤਸੇ ਨੂੰ ਦੇਈਏ
ਮੋੜ ਅਮਾਨਤ ਵਾਪਸ ਜਾ।
ਮੁਕਤ ਦਾਤ ਰੱਬ ਦੇਵੇ ਖੁਸ਼ੀਆਂ
ਆਉਣਾ ਪਵੇ ਨਾ ਜਾ।

ਪੁਸਤਕ ਗੁੱਝੀਆਂ ਰਮਜ਼ਾਂ - ਕਵੀ ਸੁਰਗਵਾਸੀ ਸੰਤ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ

ਇਸ ਅੰਕ ਵਿਚ

ਸੰਪਾਦਕ (ਆਨਰੇਰੀ)

ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ

ਐਮ.ਏ. (ਸੰਗੀਤ, ਪੰਜਾਬੀ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਧਿਐਨ),
ਪੀਐਚ.ਡੀ.

ਸਹਿਯੋਗੀ

ਸ. ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸ. ਨਵਤੇਜ ਸਿੰਘ

- ਲੇਖਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਵਿਚਾਰ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪਾਦਕ ਜਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ ਦਾ ਸਹਿਮਤ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।
- 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ' ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਪੱਤਰ ਨੰ: 4/8/90, ਮਿਤੀ 20/2/91 ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਜ ਦੇ ਸੀਨੀਅਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀਆਂ ਲਈ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਹੈ।

ਚੰਦੇ ਦਾ ਵੇਰਵਾ

- ਇਕ ਕਾਪੀ: 15 ਰੁਪਏ
- ਦੇਸ਼ ਸਾਲਾਨਾ ਚੰਦਾ: 150 ਰੁਪਏ
- ਜੀਵਨ ਮੈਂਬਰ ਚੰਦਾ: 1500 ਰੁਪਏ
- ਵਿਦੇਸ਼: ਸਾਲਾਨਾ ਚੰਦਾ INR 1500
- 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ' ਲਈ ਡਰਾਫਟ, ਮਾਇਕ ਸਹਾਇਤਾ, ਚਿੱਠੀ-ਪੱਤਰ ਅਤੇ ਰਚਨਾਵਾਂ ਭੇਜਣ ਲਈ ਪਤਾ:-

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ (ਰਜਿ.)

422, ਸੈਕਟਰ 15-ਏ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ-160015
ਫੋਨ: 0172-2772660, 098140 53630
e-mail: drjagirsingh@gmail.com

Website: <http://www.amritkirtan.com>

ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਧਾਨ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ' ਨੇ ਸਿਰਜਣਾ ਪ੍ਰਿੰਟਰਜ਼ ਅਤੇ ਸਟੇਸ਼ਨਰਜ਼, ਸ਼ੋਅਰੂਮ ਨੰ: 443, ਸੈਕਟਰ 70, ਮੁਹਾਲੀ (ਫੋਨ: 0172-2216283, 98150-72197) ਤੋਂ ਛਪਵਾ ਕੇ 422, ਸੈਕਟਰ 15-ਏ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ।

ਮਿਤ੍ਰ ਆਸਾਡੜੇ ਸੇਈ - ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਸੁਨੇਹੇ	2
ਸੰਪਾਦਕੀ: ਕਰਉ ਬੇਨੰਤੀਆ: ਪ੍ਰਭ ਡੋਰੀ ਹਾਥ ਤੁਮਾਰੇ - ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ	3
ਡਾ. ਵਰਿੰਦਰ ਕੌਰ: ਹਰਮਨ ਪਿਆਰੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਸੇਵੀ - ਡਾ. ਕੰਵਲਜੀਤ ਸਿੰਘ	4
ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਬਾਲ ਵਿਦਿਆਲਾ ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼ ਇਕ ਵਿਲੱਖਣ ਸੰਸਥਾ - ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ	7
ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ - ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ	9
ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਟਕਸਾਲ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ - ਸ. ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ	13
ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦਰਪਨ - ਰਿਵੀਊਕਾਰ ਡਾ. ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ	18
ਸੁਰਲਿਪੀ - ਰਾਗ ਸੂਹੀ (ਝੱਪਤਾਲ) - ਸਰਦਾਰ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ	19
ਸੁਰਲਿਪੀ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਅਰਥ	20

Donations to **AMRIT KIRTAN TRUST** are eligible for relief u/s 80 G of Income-Tax Act, 1961 (43 of 1961) vide CIT/- I/ CHD/ Tech./ 80-G/ 2008-939 dated 19-05-2008 valid up to 31/03/2012 and now valid in perpetuity. Cheques/Drafts should be sent in the name of **AMRIT KIRTAN TRUST** payable at Mohali . Donations can also be sent by money order at the address: **AMRIT KIRTAN TRUST** (Regd.), 422, Sector 15-A, Chandigarh-160015. The Donations can be made by Electronic Transfer also. The Bank details are: **AMRIT KIRTAN TRUST** Savings Bank A/C No.65079603302, IFSC: SBIN0018141 in the State Bank of India, Phase 3B2, Mohali Punjab Branch. After such a Deposit, please inform us your Name and Address as also the deposit details to enable us to send you the receipt.

ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਸੁਨੇਹੇ

ਪਰਚਾ ਮੈਂ ਲਗਾਤਾਰ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹਾਂ। ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਤੁਹਾਡੀ ਸੰਪਾਦਕੀ। ਐਤਕੀ 'ਲੂਣ' ਬਾਰੇ ਬੜੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬਹੁਤੀਆਂ ਮਿਸਾਲਾਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ। ਪਰਚਾ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ ਲਈ, ਉਹ ਵੀ ਅੱਜ ਦੇ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਲਾਮ, ਮੁਬਾਰਕਾਂ।

ਤੁਹਾਡਾ ਆਪਣਾ,
ਸ਼ਗਾਰਾ ਸਿੰਘ ਭੁੱਲਰ,
3602, ਸੈਕਟਰ 69 ਮੋਹਾਲੀ,
ਫੋਨ 98141 22870

ਆਪ ਵੱਲੋਂ ਛਾਪਿਆ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ' ਪਰਚਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਰਸਾਲੇ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਦੀ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ। ਅਪ੍ਰੈਲ 2019 ਦੇ ਪਰਚੇ ਵਿੱਚ ਕਵੀ ਸੰਤ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਚਿਤ ਰਹਿਵੰਦਾ ਉਦਾਸ ਹੈ' ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਆਈ। ਦਾਸ ਵੀ ਕਵੀਸ਼ਰੀ ਦੇ ਉਸਤਾਦ ਕਵੀ ਬਾਬੂ ਰਜਬ ਅਲੀ ਦੇ ਸ਼ਗਿਰਦ ਸੂਬੇਦਾਰ ਹੰਸਾ ਸਿੰਘ ਬਰਾੜ ਦਾ ਸ਼ਗਿਰਦ ਹੈ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਕਵੀਸ਼ਰੀ ਕਰਕੇ ਵੀ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਬੇਟੇ ਚਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਲੋਟ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਉਸਤਾਦ ਪ੍ਰੋ ਮੰਗਤ ਸਿੰਘ ਮਸਤਾਨਾ ਜੀ ਤੋਂ ਕੀਰਤਨ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਚਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇਸ ਵਿਦੇਸ ਵਿੱਚ ਕੀਰਤਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਮੇਜਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮੰਗਤ ਸਿੰਘ ਮਸਤਾਨਾ ਜੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ 550ਵੇਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੁਰਬ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਪਾਠ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਹੈ।

ਗਿਆਨੀ ਰੂਪ ਸਿੰਘ ਰਸੀਲਾ,
ਮੈਂਬਰ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਭਾ,
ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਗਰੀ ਮਲੋਟ।

ਪ੍ਰਭ ਡੋਰੀ ਹਾਥ ਤੁਮਾਰੇ

ਪਿਛੇ ਜਿਹੇ ਮੁਬਾਈਲ ਤੇ ਇੱਕ ਵਾਰਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਇੱਕ ਤੁਕ- ਸਚ ਸੰਜਮ ਕਰਨੀ ਜੋ ਕਰੇ ਗੁਰਮੁਖ ਹੋਇ ਪ੍ਰਗਾਸ - ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦਿਆਂ ਇੱਕ ਬੜੀ ਪਿਆਰੀ ਘਟਨਾ ਬਿਆਨ ਕੀਤੀ। ਇਕ ਵਾਰ ਇੱਕ ਪਿਤਾ ਤੇ ਪੁੱਤਰ ਇੱਕ ਮੇਲੇ ਵਿੱਚ ਗਏ ਜਿਥੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਪਤੰਗਾਂ ਉਡਾਈਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਬੱਚਾ ਅਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਉਡਦੀਆਂ ਪਤੰਗਾਂ ਵੇਖ ਕੇ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਵੀ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਪਤੰਗ ਅਤੇ ਡੋਰ ਲੈ ਕੇ ਦੇਣ ਨੂੰ ਕਿਹਾ। ਪਿਤਾ ਨੇ ਪੁੱਤਰ ਲਈ ਪਤੰਗ ਅਤੇ ਡੋਰ ਖਰੀਦ ਲਈ ਅਤੇ ਪੁੱਤਰ ਪਤੰਗ ਉਡਾਉਣ ਲੱਗਾ। ਛੇਤੀ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਪਤੰਗ ਕਾਫੀ ਉੱਚੀ ਚਲੀ ਗਈ। ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਪੁੱਤਰ ਨੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਕਿਹਾ - ਮੈਨੂੰ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਡੋਰ ਪਤੰਗ ਨੂੰ ਹੋਰ ਉੱਚੀ ਜਾਣ ਤੋਂ ਰੋਕ ਰਹੀ ਹੈ। ਜੇ ਆਪਾਂ ਡੋਰ ਨੂੰ ਕੱਟ ਦੇਈਏ ਤਾਂ ਇਹ ਹੋਰ ਉੱਚੀ ਚਲੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਪਿਤਾ ਨੇ ਡੋਰ ਕੱਟ ਦਿੱਤੀ। ਪਤੰਗ ਥੋੜ੍ਹੀ ਹੋਰ ਉੱਚੀ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਪੁੱਤਰ ਹੋਰ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ ਪਰ ਫਿਰ ਪਤੰਗ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਹੇਠਾਂ ਆਉਣ ਲੱਗੀ ਤੇ ਅਖੀਰ ਕਿਸੇ ਇਮਾਰਤ ਦੀ ਛੱਤ ਤੇ ਡਿਗ ਗਈ। ਪੁੱਤਰ ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਬਹੁਤ ਹੈਰਾਨ ਅਤੇ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਤਾਂ ਡੋਰ ਇਸ ਲਈ ਕਟਵਾਈ ਸੀ ਕਿ ਪਤੰਗ ਅਜ਼ਾਦੀ ਨਾਲ ਹੋਰ ਉੱਚੀ ਉੱਡ ਸਕੇ। ਉਸ ਨੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਪੁਛਿਆ-ਇਹ ਹੇਠਾਂ ਕਿਉਂ ਡਿਗ ਗਈ?

ਪਿਤਾ ਨੇ ਸਮਝਾਇਆ- ਪੁੱਤਰ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਉਚਾਈ ਉੱਤੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਕਈ ਵਾਰ ਅਸੀਂ ਸੋਚਦੇ ਹਾਂ ਕੁਝ ਚੀਜ਼ਾਂ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਰੱਖ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਹੋਰ ਉੱਚਾ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਦੇ ਰਹੀਆਂ। ਇਹ ਡੋਰ ਪਤੰਗ ਨੂੰ ਹੋਰ ਉੱਚਾ ਜਾਣ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰੋਕ ਰਹੀ ਸਗੋਂ ਇਹ ਇਸ ਨੂੰ ਉਸ ਉਚਾਈ ਉੱਤੇ ਸਥਿਤ ਰਹਿਣ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਹਵਾ ਰੁੱਕ ਜਾਵੇ ਜਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਲਿਜਾਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੇ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਉਸੇ ਉਚਾਈ ਉੱਤੇ ਰਹਿਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰੇ। ਤੁਸੀਂ ਡੋਰ ਰਾਹੀਂ ਪਤੰਗ ਨੂੰ ਠੀਕ ਉਚਾਈ ਅਤੇ ਉਚਿਤ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਰਖਦੇ ਹੋ। ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਇਹ ਡੋਰੀ ਕੱਟ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਥੱਲੇ ਡਿਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਆਪ ਮੁਹਾਰੀ ਅਤੇ ਦਿਸ਼ਾ ਹੀਣ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਅਖੀਰ ਹੇਠਾਂ ਡਿਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਸਿਆਣੇ ਪਤੰਗਬਾਜ਼ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਵਿੱਚ ਪਤੰਗ ਦੀ ਡੋਰ ਦਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਧਿਆਨ ਰਖਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਭਗਤ ਨਾਮ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਕਿਹਾ ਹੈ-

ਆਨੀਲੇ ਕਾਗਦੁ ਕਾਟੀਲੇ ਗੁਡੀ ਆਕਾਸ ਮਧੇ ਭਰਮੀਅਲੇ ॥

ਪੰਚ ਜਨਾ ਸਿਉ ਬਾਤ ਬਤਉਆ ਚੀਤੁ ਸੁ ਡੋਰੀ ਰਾਖੀਅਲੇ ॥੧॥(972)

---ਕਈ ਵਾਰ ਅਸੀਂ ਸੋਚਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਬੜੀ ਛੇਤੀ ਤਰੱਕੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਜੇ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ, ਨੈਤਿਕ ਨਿਯਮ ਆਦਿ ਹੋਣ। ਪਰ ਅਸੀਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੋਚਦੇ ਕਿ ਇਹ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਔਖੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਚਾਈ ਤੇ ਟਿਕੇ ਰਹਿਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸੋ ਕਦੀ ਵੀ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਡੋਰ ਹੱਥੋਂ ਨਹੀਂ ਛੱਡਣੀ ਚਾਹਦੀ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਗਿਆਨੁ ਡੋਰੀ ਪ੍ਰਭਿ ਪਕੜੀ ਜਿਨ ਖਿੰਚੈ ਤਿਨ ਜਾਈਐ ॥

ਹਰਿ ਗੁਣ ਗਾਇ ਸਦਾ ਰੰਗਿ ਰਾਤੇ ਬਹੁੜਿ ਨ ਪਛੋਤਾਈਐ ॥(935)

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਇੱਸ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਾਚਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ-

ਸੋਰਠਿ ਮਹਲਾ ੫ ॥

ਸੋਈ ਕਰਾਇ ਜੋ ਤੁਧੁ ਭਾਵੈ ॥
 ਮੋਹਿ ਸਿਆਣਪ ਕਛੁ ਨ ਆਵੈ ॥
 ਹਮ ਬਾਰਿਕ ਤਉ ਸਰਣਾਈ ॥
 ਪ੍ਰਭਿ ਆਪੇ ਪੈਜ ਰਖਾਈ ॥੧॥
 ਮੇਰਾ ਮਾਤ ਪਿਤਾ ਹਰਿ ਰਾਇਆ ॥

ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲਣ ਲਾਗਾ ਕਰੰੀ ਤੇਰਾ
 ਕਰਾਇਆ ॥ ਰਹਾਉ ॥
 ਜੀਅ ਜੰਤ ਤੇਰੇ ਧਾਰੇ ॥
 ਪ੍ਰਭ ਡੋਰੀ ਹਾਥਿ ਤੁਮਾਰੇ ॥ ਜਿ ਕਰਾਵੈ ਸੋ ਕਰਣਾ ॥
 ਨਾਨਕ ਦਾਸ ਤੇਰੀ ਸਰਣਾ ॥ (626)

----- ਭੁੱਲ ਚੁਕ ਖਿਮਾ-----

ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ

ਡਾ. ਵਰਿੰਦਰ ਕੌਰ : ਹਰਮਨ ਪਿਆਰੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਸੇਵੀ

ਦੇਹੁ ਸਜਣੁ ਅਸੀਸਤੀਆ ਜਿਉ ਹੋਵੈ ਸਾਹਿਬ ਸਿਉ ਮੇਲੁ ॥

ਡਾ. ਕੰਵਲਜੀਤ ਸਿੰਘ

ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਅਕਾਦਮਿਕ ਸਥਾਪਤੀ ਲਈ ਯਤਨਸ਼ੀਲ, ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਅਨਿਨ ਸੇਵਕ, ਮਿਠਬੋਲੜੇ, ਹਰਦਿਲ ਅਜ਼ੀਜ਼ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਡਾ. ਵਰਿੰਦਰ ਕੌਰ ਜੀ ਸਾਨੂੰ ਸਦੀਵੀ ਵਿੜੋੜਾ ਦੇ ਗਏ ਹਨ। ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਖੇ ਮੇਰੇ ਸਹਿਕਰਮੀ ਵਜੋਂ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਰਹੇ ਭੈਣ ਜੀ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਧੁਰ ਅੰਦਰੋਂ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਰਗੇ ਅਕਾਦਮਿਕ ਅਦਾਰੇ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦਿਆਂ ਹਰ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਰਹਿਣਾ, ਗੁਰ ਆਸ਼ੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨਾ ਆਪ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਆਇਆ। ਆਪ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਰਹੂਰੀਤਾਂ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਡਾ. ਵਰਿੰਦਰ ਕੌਰ ਜੀ ਦੇ ਜਾਣ ਨਾਲ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਇਕ ਖਲਾਅ ਜਿਹਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਗ਼ਮਗੀਨ ਹਨ। ਸਹਿਕਰਮੀਆਂ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਵਿਚ ਭੈਣ ਜੀ ਵੱਸੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਵਿਦੇਸ਼ ਗਏ ਹੋਏ ਸਨ।

ਡਾ. ਵਰਿੰਦਰ ਕੌਰ ਜੀ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ ਦੀ ਖਬਰ ਮਿਲਦੇ ਸਾਰ ਵਾਪਸ ਪਟਿਆਲਾ ਆ ਪਹੁੰਚੇ ਅਤੇ ਪਰਵਾਰ ਨਾਲ ਦੁਖ ਸਾਂਝਾ ਕੀਤਾ। ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਡਾ. ਵਰਿੰਦਰ ਕੌਰ ਨੇ ਜਿਥੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਅਨੁਸਾਰੀ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਲਈ ਉਥੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਤੋਂ

‘ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਕੀਰਤਨ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਸੰਗੀਤ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਅਧਿਐਨ’ ਵਿਸ਼ੇ ‘ਤੇ ਖੋਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦਿਆਂ ਪੀਐਚ.ਡੀ. ਦੀ ਉਪਾਧੀ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ।

ਡਾ. ਵਰਿੰਦਰ ਕੌਰ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ 20 ਅਪ੍ਰੈਲ 1965 ਸ੍ਰ. ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ ਵਿਖੇ ਸਰਦਾਰਨੀ ਮਨਜੀਤ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਹੋਇਆ। ਗੁਰਮਤਿ ਆਸ਼ੇ ਅਨੁਸਾਰੀ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣ ਵਾਲੇ ਪਰਵਾਰ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਾਈ, ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਉਚ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਡਾ. ਵਰਿੰਦਰ ਕੌਰ ਦੀ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਨਾਲ ਗੂੜ੍ਹੀ ਸਾਂਝ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਆਪ ਨੇ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਇਆ। ਆਪ ਦੇ ਵੱਡੇ ਭੈਣ ਜੀ ਪ੍ਰੋ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਵੀ ਐਸ ਡੀ ਕਾਲਜ ਬਠਿੰਡਾ ਵਿਖੇ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਅਧਿਆਪਕ ਰਹੇ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਭਰਾਤਾ ਡਾ. ਐਮ ਪੀ ਸਿੰਘ ਰਿਟਾਇਰਡ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਹਨ।

ਡਾ. ਵਰਿੰਦਰ ਕੌਰ ਜਿਥੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਸੇਵਾ, ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਉਥੇ ਆਪ ਵਲੋਂ ਪਰਵਾਰਕ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਬੜੇ ਸਹਿਜ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਿਭਾਈਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਜਦ ਕਦੇ ਵੀ ਭੈਣ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਜਾਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਦਾ ਤਾਂ ਇਕ ਆਦਰਸ਼ ਪਰਵਾਰ ਦਾ ਸਰੂਪ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ। ਆਪ ਦੇ ਪਤੀ ਇੰਜੀਨੀਅਰ ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਦਮ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਬਿਜਲੀ ਬੋਰਡ ਵਿਚ ਉੱਚ ਅਹੁਦੇ ‘ਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹਨ ਅਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਗੁਰੂ ਆਸ਼ੇ ਅਨੁਸਾਰੀ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰਖਦੇ ਹਨ। ਪਦਮ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮਾਤਾ ਸਰਦਾਰਨੀ ਗਿਆਨ ਕੌਰ ਜੀ, ਡਾ. ਵਰਿੰਦਰ ਕੌਰ ਨਾਲ ਅੰਤਾਂ ਦਾ ਮੋਹ ਕਰਦੇ ਰਖਦੇ। ਬੇਟੀ ਜਸਮੀਨ ਕੌਰ ਅਤੇ ਬੇਟਾ ਪਰਮਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਜੇ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਡਾ. ਵਰਿੰਦਰ ਕੌਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਨਾਲ ਸਾਂਝ ਪੈ ਗਈ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨਾ। ਸਹਿਜ ਪਾਠ ਦੀ ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਸਿਮਰਨ ਆਪ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅੰਗ ਬਣ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਉਚੇਰੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਲਈ ਆਪ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਖੇ ਦਾਖਲਾ ਲਿਆ। ਇਥੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵਿਭਿੰਨ ਗੁਣੀਜਨਾਂ ਦੀ ਦੇਖਰੇਖ ਵਿਚ ਸੰਗੀਤ ਸਿੱਖਣ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਪੜ੍ਹਾਈ ਭਾਵੇਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਗਾਇਨ ਦੀ ਚਲ ਰਹੀ ਸੀ ਪਰ ਆਪ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸੰਗੀਤਕ ਅਤੇ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਕ ਤੱਤਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਵਿਸ਼ੇ ‘ਤੇ ਦਾ ਖੋਜ ਨਿਬੰਧ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦਿਆਂ ਐਮ.ਫਿਲ. ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ।

ਇਥੇ ਡਾ. ਵਰਿੰਦਰ ਕੌਰ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਪ੍ਰਤਿ ਸਨੇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਇਕ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸਾਂਝਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਇਕ ਦਿਨ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਕਾਲਜ ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਬੈਠੇ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਾਬਾ ਜੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਰਸਭਿੰਨੀ ਆਵਾਜ਼ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਧੁਨੀ ਨੇ ਇੰਨਾ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਭੈਣ ਜੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਜੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਵਲ ਚਲ ਪਏ। ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਵਿਚ ਇਕ ਆਦਰਸ਼ ਕੀਰਤਨੀਏ ਦੀ ਮੂਰਤ ਸਥਾਪਤ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਜਦ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਮਥਾ ਟੇਕਿਆ ਤਾਂ ਸਿਖ ਪੰਥ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰਤ ਕੀਰਤਨੀਏ ਭਾਈ ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਪਤੰਗ ਜੀ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜਸ ਸੁਣਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕੀਰਤਨ ਅਤੇ ਗੁਰਸਿਖੀ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ, ਕਿ ਭੈਣ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਹੀ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਲੇਖੇ ਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਥੇ ਇਹ ਦਸਣਾ ਉਚਿਤ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਪਤੰਗ ਦੇ ਹੋਣਹਾਰ ਸਪੁੱਤਰ ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇਸ਼-ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਸਿਧਾਂਤਿਕ ਅਤੇ ਵਿਵਹਾਰਕ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿਚ ਜੁਟੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਆਪ ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਅਕਾਦਮਿਕ ਸਥਾਪਤੀ ਲਈ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਯਤਨਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਮੋਹ ਤਿਆਗਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਖੇ ਆ ਗਏ। ਇਥੇ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਆਪ ਵਲੋਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਅਕਾਦਮਿਕ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹ-ਭਰਪੂਰ ਕਾਰਜ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ।

ਡਾ. ਵਰਿੰਦਰ ਕੌਰ ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਕਾਲਜ ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸੰਗੀਤ ਵਿਭਾਗ ਵਿਚ ਬਤੌਰ ਮੁਖੀ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਆਪ ਦੁਆਰਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਜਿਥੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਉਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਕੀਰਤਨ ਪਰੰਪਰਾ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਦਾ ਉਚੇਚਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਆਪ ਜਿਥੇ ਯੂਥ ਫੈਸਟੀਵਲਾਂ ਲਈ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਗਾਇਨ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀਆਂ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਸਨ ਉਥੇ ਕਾਲਜ ਦੀ ਟੀਮ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਿਰਧਾਰ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਉਂਦੇ। ਆਪ ਦੇ ਕਾਰਜਕਾਲ ਦੌਰਾਨ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਕਾਲਜ ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਵਲੋਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਅਤੇ ਰਾਜ ਪਧਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਆਪ ਦੁਆਰਾ ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਲਈ ਕੀਤੇ ਗਏ ਯਤਨ ਇੰਨੇ ਸਾਰਥਕ ਰਹੇ ਕਿ

ਅੱਜ ਵੀ ਜੇਕਰ ਸੰਗੀਤ ਵਿਭਾਗ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਮੁਹੱ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ 'ਮੈਡਮ ਵਰਿੰਦਰ ਦਾ ਕਾਲਜ'। ਫਿਰ ਆਪ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਖੇ ਆ ਗਏ। ਇਥੇ ਆਪ ਨੇ ਇਕ ਆਦਰਸ਼ ਅਧਿਆਪਕ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਾਰਜ ਕਰਦਿਆਂ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਵਿਚ ਉੱਘਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਆਪ 2016-2018 ਤੱਕ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਇੰਚਾਰਜ ਵਜੋਂ ਕਾਰਜ ਕਰਦਿਆਂ ਸਭਨਾਂ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਸੇਵੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਚਾਨਣ ਮੁਨਾਰਾ ਬਣੇ। ਆਪ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀਕਲਾ ਲਈ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਰਹੇ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਆਪ ਨੂੰ ਵਿਭਿੰਨ ਅਹੁਦਿਆਂ 'ਤੇ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੈਂਬਰ ਅਕੈਡਮਿਕ ਕਾਉਂਸਲ (2015), ਮੈਂਬਰ ਫੈਕਲਟੀ ਆਫ ਆਰਟ ਐਂਡ ਕਲਚਰ (2009/17), ਮੈਂਬਰ ਬੋਰਡ ਆਫ ਪੋਸਟ-ਗ੍ਰੈਜੂਏਟ ਸਟੱਡੀਜ਼ ਅਤੇ ਮੈਂਬਰ ਬੋਰਡ ਆਫ ਗ੍ਰੈਜੂਏਟ ਸਟੱਡੀਜ਼ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ। ਵਿਭਿੰਨ ਆਕਾਦਮਿਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਦਾਰਿਆਂ ਵਲੋਂ ਕਰਵਾਏ ਜਾਣ ਮੁਕਾਬਲਿਆਂ ਲਈ ਆਪ ਨਿਰਣਾਇਕ ਵਜੋਂ ਕਾਰਜ ਕਰਦੇ ਰਹੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਯੂਥ ਫੈਸਟੀਵਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਆਪ ਪੀ.ਟੀ.ਸੀ. ਚੈਨਲ ਵਲੋਂ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਰਾਗ ਰਤਨ ਮੁਕਾਬਲਿਆਂ ਵਿਚ ਨਿਰਣਾਇਕ ਵਜੋਂ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਨਾਉਣ ਲਈ ਸਦਾ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਰਹੇ। ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਲੋਂ ਹਰ ਸਾਲ ਕਰਵਾਈ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਪ੍ਰਤਿਯੋਗਤਾ ਦੇ ਕੋਆਰਡੀਨੇਟਰ ਅਤੇ ਕੋ-ਕੋਆਰਡੀਨੇਟਰ ਵਜੋਂ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦਿਆਂ ਆਪ ਨੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤੁਤੀਆਂ ਸੁਧਾਰਣ ਅਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਵਡੇਰਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ।

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵਲੋਂ ਚਲਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਸਿਖਿਆ ਸੰਸਥਾਨਾਂ ਵਿਚ ਨਿਯੁਕਤ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਸਲੈਕਸ਼ਨ ਲਈ ਵਿਸ਼ਾ ਮਾਹਿਰ ਵਜੋਂ ਕਾਰਜ ਕਰਦਿਆਂ ਆਪ ਦੁਆਰਾ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਪਾਸਾਰ ਦੇ ਯਤਨ ਜਾਰੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਰਲਡ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਖੇ ਵੀ ਵਿਸ਼ਾ ਮਾਹਿਰ ਵਜੋਂ ਆਪਣੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦਿੰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਆਪ ਦੀ ਵਿਦਵਤਾ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਰਲਡ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ, ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਕਾਲਜ ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਲਈ ਆਪ ਮੈਂਬਰ ਬੋਰਡ ਆਫ ਸਟੱਡੀਜ਼, ਵਿਸ਼ਾ ਮਾਹਿਰ ਅਤੇ ਪੇਪਰ ਸੈਟਰ ਕਾਰਜ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਧਾਉਣ ਹਿਤ ਆਯੋਜਿਤ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਵਿਭਿੰਨ ਸੰਗੀਤਕ ਮੁਕਾਬਲਿਆਂ, ਯੂਥ ਫੈਸਟੀਵਲਾਂ ਆਦਿ ਲਈ ਨਿਰਣਾਇਕ ਵਜੋਂ ਆਪ ਉਤਰ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਅਤੇ ਸਿਖਿਆ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸਨ।

ਡਾ. ਵਰਿੰਦਰ ਕੌਰ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਚੇਅਰ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟਾਂ ਅਧੀਨ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਰਿਕਾਰਡਿੰਗ ਕਰਵਾਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਆਪ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਆਨ-ਲਾਈਨ ਸਾਧਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦੀ ਰਿਕਾਰਡਿੰਗ ਕਰਵਾਈ ਗਈ। ਆਪ ਜਿਥੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਅਕਾਦਮਿਕਤਾ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸਨ ਉਥੇ ਆਪ ਵਲੋਂ ਵਿਭਿੰਨ ਅਵਸਰਾਂ 'ਤੇ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤੁਤੀਆਂ ਵੀ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਆਪ ਵਲੋਂ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੁਆਰਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਗਏ 'ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ - ਤਕਨੀਕੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ', ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਸੰਦਰਭ ਕੋਸ਼ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨਾਵਾਂ ਉੱਘਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਆਪ ਦੀ ਪੁਸਤਕ 'ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਸੰਗੀਤ ਵਿਗਿਆਨ' ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਬਹੁਤ ਲਾਹੇਵੰਦ ਸਾਬਿਤ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਆਪ ਵਲੋਂ ਲਿਖੇ ਗਏ ਅਨੇਕਾਂ ਰਿਸਰਚ ਪੇਪਰ, ਆਨ-ਲਾਈਨ ਸਟੱਡੀ ਸੈਂਟਰ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਲੈਸਨ ਅਤੇ ਰਿਕਾਰਡਿੰਗਜ਼ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਭਵਿਖਤ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਅਤੇ ਖੋਜਾਰਥੀਆਂ ਲਈ ਅਣਮੋਲ ਸਰਮਾਇਆ ਹਨ।

ਇਹ ਮਹਾਨ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਸੰਖੇਪ ਬਿਮਾਰੀ ਉਪਰਾਂਤ 22 ਅਪ੍ਰੈਲ 2019 ਨੂੰ ਸਾਨੂੰ ਸਦੀਵੀ ਵਿਛੋੜਾ ਦੇ ਗਈ। ਸਮੁੱਚਾ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਪਰਵਾਰ ਡਾ. ਵਰਿੰਦਰ ਕੌਰ ਜੀ ਲਈ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਅਰਪਿਤ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਅਗੇ ਇਹੀ ਜੋਦੜੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਛੜੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਬਖਸ਼ਣ।

ਇੰਚਾਰਜ
ਡਿਪਾਰਟਮੈਂਟ ਆਫ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ,
ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ

ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਬਾਲ ਵਿਦਿਆਲਾ ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼ ਇਕ ਵਿਲੱਖਣ ਸੰਸਥਾ

*ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ (ਡਾ.)

ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਦੂਰ ਸਫਲਤਾ ਨਾਲ ਸਿੱਖੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਮਨੋਰਥ ਨਾਲ ਗੁਰਮਤਿ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਪਸਾਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸੰਸਥਾ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਬਾਲ ਵਿਦਿਆਲਾ ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ 1960 ਵਿਚ ਹੋਈ। ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਨੇ ਇਸ ਖਿੱਤੇ ਵਿਚੋਂ ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਗੈਰ ਸਿੱਖ ਸਿਖਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਨਾਲ ਜੋੜ ਬਾਣੀ ਬਾਣੇ ਦੇ ਧਾਰਣੀ ਬਣਾਇਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਦਾਤ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਦੇਸ਼ ਵਿਦੇਸ਼ ਲਈ ਕੀਰਤਨੀਆਂ ਇਕ ਵੱਡੀ ਫਸਲ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਦਾ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨਾ ਬਣਦਾ ਹੈ।

ਵਿਦਿਆਲੇ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਵਲੋਂ ਦਿਤੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਨੁਸਾਰ ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼ ਦੇ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਮੁਗਲ ਕਾਲ ਤੋਂ ਹੀ ਸਿੱਖ ਵਸੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਜੋ ਵਧੇਰੇ ਪਹਾੜੀ ਖੰਦਕਾਂ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਇਸਲਾਮੀ ਕਟੜਤਾ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖੀ ਸਰੂਪ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਇਸ ਵਿਰਲੀ ਤੇ ਟਾਵੀਂ-ਟਾਵੀਂ ਵਸੋਂ ਨੂੰ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁ. ਸ੍ਰੀ ਹੇਮਕੁੰਟ ਸਾਹਿਬ ਮੈਨੇਜਮੈਂਟ ਟਰੱਸਟ ਨੇ ਬੀੜਾ ਚੁੱਕਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਪਰਿਵਾਰ ਐਸੇ ਵੀ ਸਨ ਜੋ ਮੁਗਲ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖੀ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰਖਣ ਲਈ ਪਹਾੜਾਂ ਤੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਵਸਣ ਲੱਗੇ। ਵਣਜਾਰਾ ਸਿੱਖ ਦਾ ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਰੀਬੀ, ਅਨਪੜ੍ਹਤਾ ਤੇ ਬੇਬਸੀ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆ ਦੁਆਰਾ ਰੁਸ਼ਨਾਉਣ ਦੇ ਕਾਰਜ ਲਈ ਟਰੱਸਟ ਨੇ ਹੰਡਲਾ ਮਾਰਿਆ ਅਤੇ 1976 ਵਿਚ ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼ ਵਿਖੇ ਇਕ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਬਾਲ ਵਿਦਿਆਲੇ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਦੇ ਮੁਖ ਟਰੱਸਟੀ ਸ. ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਬਿੰਦਰਾ ਸਨ। ਹੇਮਕੁੰਟ ਸਾਹਿਬ ਮੈਨੇਜਮੈਂਟ ਟਰੱਸਟ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਮੈਂਬਰ, ਬਾਬਾ ਗੁਰਮੱਖ ਸਿੰਘ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਅਤੇ ਗਿਆਨੀ ਭਗਤ ਸਿੰਘ, ਜੀ. ਐੱਸ. ਦਾ ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਹਿਯੋਗ ਰਿਹਾ। ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਬਾਲ ਵਿਦਿਆਲੇ ਵਿਚ ਸਵਰਗੀ ਭਾਈ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਦੇਹਰਾਦੂਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯੋਗਦਾਨ ਵੀ ਰਿਹਾ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਾਵਨ ਸੋਚ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਗਰੀਬ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਪਰਿਪਕ ਕਰੀਏ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਖੁਦ ਇਸ ਵਿਦਿਆਲੇ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਸੇਵਾ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਸਮਝਾਉਂਦਿਆਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਦਾਤ ਵੰਡਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ। ਭਾਈ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪੰਥ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕੀਰਤਨੀਏ ਪਦਮ ਸ਼੍ਰੀ ਭਾਈ ਨਿਰਮਲ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਵਿਦਿਆਲੇ ਵਿਚ ਬੜੇ ਸੰਗੀਤ ਅਧਿਆਪਕ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਸੇਵਾ ਲਈ। ਗੁਰੂ ਕਿਰਪਾ ਦੁਆਰਾ ਭਾਈ ਨਿਰਮਲ ਸਿੰਘ ਜਿਥੇ ਸੁਰੀਲੇ ਅਤੇ ਗੁਣੀ ਕੀਰਤਨੀਏ ਹਨ, ਉਥੇ ਆਪ ਵਿਦਵਾਨ ਲੇਖਕ ਅਤੇ ਅੱਛੇ ਅਧਿਆਪਕ ਵੀ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਖੁਦ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕਾਲਜ ਅਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਉਸਤਾਦਾਂ ਕੋਲੋਂ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਤਾਲੀਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਭਾਈ ਨਿਰਮਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਵਿਦਿਆਲੇ ਦੇ ਸੰਗੀਤ ਪਾਠਕ੍ਰਮਾਂ ਦੀ ਸੁਚੱਜੀ ਵਿਉਂਤ ਬਣਾਈ ਤਾਂ ਜੋ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਇਕ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਪੌੜੀ ਦਰ ਪੌੜੀ ਇਸ ਖੇਤਰ ਦੀ ਤਾਲੀਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਣ। ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤਾਚਾਰੀਆ ਪ੍ਰਿੰ. ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਰਮ ਸ਼ਿਸ਼ ਭਾਈ ਕੰਵਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਵੀ ਇਸ ਵਿਦਿਆਲੇ ਵਿਚ ਅਧਿਆਪਕ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਹੁਣ ਵੀ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਆਪਣੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਅਰਪਿਤ ਕਰਦੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਦਵਾਨ ਕੀਰਤਨੀਏ ਪਾਸ ਪ੍ਰਿੰ. ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕੀਰਤਨ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਅਨਮੋਲ ਭੰਡਾਰ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਬੜੇ ਸੁਚੱਜੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਆਪ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸਰੋਤ ਹਨ। ਭਾਈ ਕੰਵਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਅਜਿਹੇ ਕੀਰਤਨੀਏ ਹਨ ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰਲੇ ਖੇਤਰ ਦੇ ਅਗਾਮੀ ਕੀਰਤਨੀਆਂ ਲਈ ਇਕ ਸਫਲ ਉਦਾਹਰਣ ਹਨ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਤਾਲੀਮ ਵੀ ਲਈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਅਗਾਂਹ ਪ੍ਰਚਾਰਨ, ਪ੍ਰਸਾਰਨ ਦਾ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਵੀ ਸਮਝੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕੀਰਤਨੀਆਂ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਬਾਲ ਵਿਦਿਆਲਾ, ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼ ਦੀ ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਿੰ. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ, ਸ੍ਰੀ ਪੰਕਜ ਜੀ, ਭਾਈ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਸੁਨੀਲ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਬਿਨੋਦ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਅਮਨਦੀਪ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਭਰਤ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਕੰਵਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਪ੍ਰਦੀਪ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ੁਮਾਰ ਰਹੇ।

ਸੰਸਥਾ ਵਿਚ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਬੱਚੇ ਗੈਰ-ਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਅਤੇ ਉਤਰਾ-ਖੰਡ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਹੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਖਦੇ। ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਦਿਆਲੇ ਵਿਚੋਂ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਚੰਗੇ ਗ੍ਰੰਥੀ, ਕਥਾ ਵਾਚਕ, ਕੀਰਤਨੀਏ ਬਣ ਕੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੋ ਸਕੇ ਹਨ। ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਹੋਮਕੁੰਟ ਸਾਹਿਬ ਮੈਨੇਜਮੈਂਟ ਟਰੱਸਟ ਵਲੋਂ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਕੋਈ ਫੀਸ ਨਹੀਂ ਲਈ ਜਾਂਦੀ। ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਬਾਲ ਵਿਦਿਆਲੇ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਤਾਲੀਮ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਜਾਗਕੇ; ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੰਭਾਲ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਿਤਨੇਮ ਉਪਰੰਤ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਲਾਸਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਗਾਇਨ ਤੇ ਸਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਵਾਦਨ ਵਿਚ ਤਾਲੀਮ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਪਹਿਲੇ ਸਾਲ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਪੜ੍ਹਨ-ਲਿਖਣ ਦਾ ਗਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਉਪਰੰਤ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪਾਠ, ਸੰਥਿਆ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੰਗੀਤ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਰੰਭ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਚਾਰ ਸਾਲਾ ਕੋਰਸ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਭਾਈ ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਜੋ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰੀ ਰਾਗੀ ਹਨ ਨੇ ਇਸੇ ਹੀ ਵਿਦਿਆਲੇ ਤੋਂ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਭਾਈ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਮਹਿਕ, ਭਾਈ ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਰਾਜਾ, ਭਾਈ ਮੋਹਤਮ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਮੇਘ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਪ੍ਰਦੀਪ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਸੋਮ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਬਲਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਕਰਮ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਸੁਨੀਲ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਕੀਰਤਨੀਏ ਸਿੰਘ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਭਾਈ ਕਲਿਆਣ ਸਿੰਘ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ, ਭਾਈ ਅੰਗਪਾਲ ਸਿੰਘ ਸਹਾਰਨਪੁਰ ਵਿਖੇ, ਭਾਈ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਕਾਨਪੁਰ ਵਿਖੇ, ਭਾਈ ਸਤਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਲਖਨਊ ਵਿਖੇ, ਭਾਈ ਨਿਗੋਂਦਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਰਕਮ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਸਤੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਕਾਨਪੁਰ, ਭਾਈ ਨਰੇਸ਼ ਸਿੰਘ ਬੜੌਦਾ, ਭਾਈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਕਾਨਪੁਰ, ਭਾਈ ਨਿਰਮਲ ਸਿੰਘ ਦੇਹਰਾਦੂਨ, ਭਾਈ ਗੁਰਮੀਤ ਸਿੰਘ ਦਿੱਲੀ, ਭਾਈ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇਹਰਾਦੂਨ ਅਤੇ ਭਾਈ ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ, ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਮਗਨ ਸਿੰਘ, ਮਦਨਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਕੀਰਤਨੀਏ ਵੀ ਇਸੇ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਦਿਆਲੇ ਤੋਂ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਗੁਰੂ ਸਥਾਨਾਂ ਤੇ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਵਿਦਿਆਲੇ ਤੋਂ ਹੀ ਭਾਈ ਲਲਿਤ ਸਿੰਘ ਆਰੰਭ ਤੋਂ ਹੀ ਭਾਈ ਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖੰਨੇ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਰਹੇ।

ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਸ. ਨਰਿੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਬਿੰਦਰਾ ਸਥਾਨਕ ਟਰੱਸਟੀ ਅਤੇ ਉਪ-ਚੇਅਰਮੈਨ ਸਿਦਕ ਦਿਲੀ ਅਤੇ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਨਿਰੰਤਰ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਹਨ। ਹੋਮਕੁੰਟ ਸਾਹਿਬ ਮੈਨੇਜਮੈਂਟ ਟਰੱਸਟ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ. ਮਦਨ ਸਿੰਘ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਸ. ਜਨਕ ਸਿੰਘ ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਸ. ਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਲਖਨਊ, ਸਮੂਹ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਜਿੱਥੇ ਹੋਮਕੁੰਟ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਸਿੱਖੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹੋਮਕੁੰਟ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ 1 ਜੂਨ ਤੋਂ 5 ਅਕਤੂਬਰ ਤੱਕ, ਹਰ ਸਾਲ ਐਮ. ਐਚ. ਵਨ ਚੈਨਲ ਤੋਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਪ੍ਰਸਾਰਣ ਵੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆਲੇ ਤੋਂ ਸਿੱਖਿਅਤ ਰਾਗੀ ਜੱਥੇ ਹੀ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਭਰਦੇ ਹਨ।

ਹੁਣ ਤੱਕ 32 ਸੈਸ਼ਨਾਂ ਵਿਚ ਲਗਭਗ 8,500 ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਚੰਗੇ ਸਤਿਕਾਰ ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ ਬਸਰ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਦਿਆਲੇ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿਚ ਸੇਵਾ, ਨਿਤਨੇਮ, ਸਿਮਰਨ ਅਤੇ ਗੁਰ ਸਿੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਝਲਕ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਦੇਸ਼ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਹੇ ਇਹ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਗੁਰੂ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਸੰਭਾਲ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹਨ। ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਕੀਰਤਨੀਏ ਅਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਸਫਲ ਮੰਨੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਪਸੀ ਇਤਫਾਕ ਅਤੇ ਭਾਈਚਾਰਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੁਣਾਤਮਕ ਸਾਂਝ ਤੇ ਸੋਚ ਨੂੰ ਹੋਰ ਅਗਾਂਹ ਲੈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰਲੇ ਸਿੱਖੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਨੌਜੁਆਨਾਂ ਲਈ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨ ਇਕ ਆਕਰਸ਼ਕ ਕਿੱਤਾ ਵੀ ਹੈ। ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਗੂੜ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਪਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਨੌਜੁਆਨਾਂ ਲਈ ਇਕ ਸਫਲ ਉਦਾਹਰਣ ਹਨ।

ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਬਾਲ ਵਿਦਿਆਲਾ, ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼ ਦੇ ਟਰੱਸਟੀਆਂ ਦੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਿਸਥਾਰ ਦੇਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਵਸਦੇ ਸਿੱਖੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਜਾਂ ਸਿੱਖੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਨਾਲ ਇਕ ਸਦੀਵੀਂ ਸਾਂਝ ਬਣਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ, ਆਰਥਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਸਮਰੱਥ ਬਣਾ ਸਕੀਏ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਇਸ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿਚ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਮਾਧਿਅਮ ਦੇ ਤੌਰ

ਤੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਮੀਦ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦਾਨ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਸੱਜਣ ਸੁੰਦਰ-ਸੁੰਦਰ ਗੁਰੂ ਘਰਾਂ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਿੱਖੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਇਸ ਵਿਧੀ ਵੱਲ ਵੀ ਧਿਆਨ ਦੇਣਗੇ।

*ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਤੇ ਮੁਖੀ, ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਚੇਅਰ - ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਭਾਗ,
ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ

ਡਾ ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ (1543-1629) ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਚਚੇਰੇ ਭਰਾ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸਨ, ਇੰਜ ਆਪ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਜੋਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਮਾਮਾ ਜੀ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਵਿਖੇ ਮੁੱਢਲੀ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਿਆਂ ਅਨੇਕ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ ਵੀ ਗਿਆਨ ਹਾਸਲ ਕੀਤਾ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਕੀਤੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਆਪਨੇ ਇੱਕ ਲਿਖਾਰੀ ਵਜੋਂ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ। ਆਪ ਨੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ 40 ਵਾਰਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਕਬਿੱਤ-ਸਵੈਯੇ ਬ੍ਰਿਜ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਰਚੇ। ਆਪ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਕੁੰਜੀ ਵਜੋਂ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਦੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਅਹਿਮ ਨੁਕਤਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਬਾਰੇ ਵੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਨੁਕਤਿਆਂ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ।

ਕੀਰਤਨ

ਗੁਰਮਤਿ ਵਿੱਚ ਬਾਣੀ ਦੇ ਰਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਗਾਇਨ ਨੂੰ ਕੀਰਤਨ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਗੁਰਮਤਿ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਬੜੀ ਮਹੱਤਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਬਾਰੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਬੜਾ ਸਪਸ਼ਟ ਵਰਣਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਗਿਆਤਾ ਸਨ। ਆਪ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਸਬੰਧੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਹਵਾਲੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਘਰਿ ਘਰਿ ਅੰਦਰਿ ਧਰਮਸਾਲ ਹੋਵੈ ਕੀਰਤਨੁ ਸਦਾ ਵਿਸੋਆ। ਵਾਰ 1, ਪਉੜੀ 26/6

(ਜਦੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ) ਤਾਂ ਘਰ ਘਰ ਵਿਖੇ ਧਰਮਸਾਲਾਂ ਹੋਈਆਂ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨ ਹੋਣ ਲੱਗਾ (ਮਾਨੋ) ਸਦਾ ਵਿਸਾਖੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਰਤਨ ਪਦਾਰਥ ਗੁਰ ਸਬਦੁ ਕਰਿ ਕੀਰਤਨ ਖਾਹੁ। ਵਾਰ ੧ ਪਉੜੀ 14/7

ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਚੇਲੇ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਕੀਰਤਨ ਬਾਰੇ ਉਚਾਰਦੇ ਹਨ-
ਸਬਦ ਸੁਰਤਿ ਲਿਵ ਕੀਰਤਨੋ ਸਚਿ ਮੇਲਿ ਮਿਲਾਏ। ਵਾਰ 9 ਪਉੜੀ 17/4

ਲਖ ਲਖ ਬੇਦ ਪੁਰਾਣਿ ਕੀਰਤਨ ਚੂਰ ਹੈ। ਵਾਰ 3 ਪਉੜੀ 10/8
ਲੱਖਾਂ ਵੇਦ ਤੇ ਲੱਖਾਂ ਪੁਰਾਣ ਕੀਰਤਨ ਅੱਗੇ ਮਾਤ ਹਨ।

ਭਗਤ ਸੈਣ ਦੀ ਕਥਾ ਬਿਆਨ ਕਰਦਿਆਂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ;
ਆਏ ਸੰਤ ਪਰਾਹੁਣੇ ਕੀਰਤਨੁ ਹੋਆ ਰੈਣਿ ਸਬਾਈ। ਵਾਰ 10- ਪਉੜੀ 16/3

ਪਿਆਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਬਿਆਨ ਕਰਦਿਆਂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ-
ਝਾਝੂ ਅਤੇ ਮੁਕੰਦੁ ਹੈ ਕੀਰਤਨੁ ਕਰੇ ਹਜ਼ੂਰ ਕਿਦਾਰਾ।। ਵਾਰ 11-ਪਉੜੀ 18/8

ਗੁਰਸਿਖ ਦੇ ਲੱਛਣ ਬਿਆਨ ਕਰਦਿਆਂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ-
ਸਬਦ ਸੁਰਤਿ ਕਰਿ ਕੀਰਤਨੁ ਸਤਿਸੰਗਿ ਵਿਲੋਈ। ਵਾਰ 13- ਪਉੜੀ 2/4

ਤੁਲ ਨਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਇਖ ਕੀਰਤਨੁ ਗਾਵਣਾ। ਵਾਰ 14-ਪਉੜੀ 2/3

ਬਕਰੀ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਦਿੰਦਿਆਂ ਜੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਉਸ ਵਿੱਚ ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਆਇਆ ਹੈ

ਤੂਰ ਪਖਾਵਜ ਮੜੀਦੇ ਕੀਰਤਨੁ ਸਾਧ ਸੰਗਤਿ ਸੁਖਦਾਈ। ਵਾਰ 23- ਪਉੜੀ 13/6
ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਉਸਤਤ ਕਰਦਿਆਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੀਰਤਨ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਹੈ
ਗੁਰਬਾਣੀ ਭੰਡਾਰਿ ਭਰਿ ਕੀਰਤਨੁ ਕਥਾ ਰਹੈ ਰੰਗ ਰਤਾ। ਵਾਰ 24 - ਪਉੜੀ 19/3
ਵਾਰ 26 ਵੀਂ ਦੇ ਮੰਗਲਾਚਰਨ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਦੀ ਉਸਤਤੀ ਕਰਦਿਆਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ-
ਸਚੀ ਭਗਤਿ ਭੰਡਾਰ ਸਚੁ ਰਾਗ ਰਤਨ ਕੀਰਤਨੁ ਭਾਵੰਦਾ। ਵਾਰ 26- ਪਉੜੀ 1/4
ਦੁਰਮਤੀਏ ਨੂੰ ਕੀਰਤਨ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ-
ਨਾਮ ਦਾਨ ਇਸਨਾਨੁ ਤਜਿ ਕੀਰਤਨ ਕਥਾ ਨਾ ਸਾਧੁ ਪਰਸੈ। ਵਾਰ 37- ਪਉੜੀ 16/5

ਰਬਾਬ ਰਬਾਬ ਬਾਰੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪੂਰੀ ਪਉੜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ।
ਭਲਾ ਰਬਾਬ ਵਜਾਇੰਦਾ ਮਜਲਸ ਮਰਦਾਨਾ ਮੀਰਾਸੀ।। ਵਾਰ 11- ਪਉੜੀ 13/4
ਇਕ ਬਾਬਾ ਅਕਾਲ ਰੂਪ ਦੂਜਾ ਰਬਾਬੀ ਮਰਦਾਨਾ।। ਵਾਰ 1- ਪਉੜੀ 35
ਰਬਾਬ ਦੀ ਰਚਨਾ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਬੜੀ ਸੁੰਦਰ ਪਉੜੀ ਰਚੀ ਹੈ-

ਚੰਗਾ ਰਖੁ ਵਢਾਇ ਰਬਾਬ ਘੜਾਇਆ।
ਛੇਲੀ ਹੋਇ ਕੁਹਾਇ ਮਾਸੁ ਵੰਡਾਇਆ।
ਆਂਦ੍ਰਹੁੰ ਤਾਰ ਬਣਾਇ ਚੰਮਿ ਮੜਾਇਆ।
ਸਾਧ ਸੰਗਤਿ ਵਿਚਿ ਆਇ ਨਾਦ ਵਜਾਇਆ।
ਰਾਗ ਰੰਗ ਉਪਜਾਇ ਸਬਦੁ ਸੁਣਾਇਆ।
ਸਤਿਗੁਰ ਪੁਰਖੁ ਧਿਆਇ ਸਹਜਿ ਸਮਾਇਆ। ਵਾਰ 14 ਪਉੜੀ 15

ਇੱਕ ਹੋਰ ਪਉੜੀ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦਵੈਤ ਅਤੇ ਸਾੜੇ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਸੰਗੀਤਕ ਸਾਜ਼ਾਂ ਦੀ ਉਦਾਹਰਨ ਦਿੰਦੇ ਹਨ

ਦੰਮਲ ਵਜੈ ਦੁਹੁ ਧਿਰੀ ਖਾਇ ਤਮਾਚੇ ਬੰਧਨਿ ਜੜਿਆ।
ਵਜਨਿ ਰਾਗ ਰਬਾਬ ਵਿਚਿ ਕੰਨ ਮਰੋੜੀ ਫਿਰ ਫਿਰ ਫੜਿਆ।
ਖਾਨ ਮਜੀਰੇ ਟਕਰਾਂ ਸਿਰ ਤਨ ਭੰਨਿ ਮਰਦੇ ਕਰਿ ਧੜਿਆ।
ਖਾਲੀ ਵਜੈ ਵੰਝੁਲੀ ਦੇ ਸੁਲਾਕ ਨ ਅੰਦਰਿ ਵੜਿਆ।
ਸੁਇਨੇ ਕਲਸੁ ਸਵਾਰੀਐ ਭੰਨਾ ਘੜਾ ਨ ਜਾਈ ਘੜਿਆ।
ਦੂਜਾ ਭਾਉ ਸੜਾਣੈ ਸੜਿਆ।। ਵਾਰ 33 ਪਉੜੀ 13
ਗੁਰਬਾਣੀ ਲਿਖਿ ਤਪੋਥੀਆਂ ਤਾਲ ਮ੍ਰਿਦੰਗ ਰਬਾਬ ਬਜਾਵੈ।। ਵਾਰ 6 ਪਉੜੀ 12/3)
ਘਰਿ ਘਰਿ ਬਾਬਾ ਗਾਵੀਐ ਵਜਨਿ ਤਾਲ ਮ੍ਰਿਦੰਗ ਰਬਾਬਾ। ਵਾਰ 24 ਪਉੜੀ 4/2

ਕਬਿੱਤ(6)
ਸਤਿਗੁਰੁ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦੇਵ ਦੇਵੀ ਸਭ ਧਯਾਵਹਿ।।
ਨਾਦ ਬਾਦ ਬਿਸਮਾਦ ਰਾਗ ਰਾਗਨਿ ਧੁਨ ਗਾਵਹਿ।।(6)

ਤੋਸੀਫੋਸਨਾ (ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ) ਦੇ ਇਸ ਲੇਖ ਦਾ ਭਾਵਾਰਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਕਰਤਾਰ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਤੂੰ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਸਿਮਰਣ ਦਾ ਰਸਤਾ ਦਿਖਾ ਅਰ ਮੇਰਾ ਕੀਰਤਨ ਸਭ ਨੂੰ ਸੁਣਾ ।

ਸੋਦਰੁ ਆਰਤੀ ਗਾਵੀਐ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਜਾਪੁ ਉਚਾਰਾ ।। 381

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ- ਗਿਆਨ ਰਤਨਾਵਲੀ ਟੀਕਾ 45ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਦਾ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਵਿੱਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਸਵਾ ਪਹਿਰ ਦਿਨ ਚੜਦਿਆਂ ਤੀਕਰ ਬਾਣੀ ਦੀ ਚਰਚਾ ਹੋਵੇ , ਉਪਰੰਤ ਕੀਰਤਨ ਹੋਵੇ ਫੇਰ ਆਰਤੀ ਪੜੀਏ, ਤੀਸਰੇ ਪਹਿਰ ਕੀਰਤਨ ਕਰੀਏ, ਸੰਧਿਆ ਨੂੰ ਰਹਿਰਾਸ ਪੜੀਏ, ਫੇਰ ਕੀਰਤਨ ਗਾਵੀਏ ਅਤੇ ਪਹਿਰਠਰਾਤ ਗਈ ਸੋਹਿਲਾ ਪੜੀਏ ਅਰ ਫੇਰ ਪਿਛਲੀ ਰਾਤ ਜਪੁ ਪੜੀਏ ਅਰ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਪੜੀਏ।
ਰਾਗੁ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਉਸਤਤੀ ਕਰਦਿਆਂ ਰਾਗਾਂ ਅਤੇ ਰਾਗਣੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਮੰਗਲ ਗਾਇਨ ਕਰਨ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ -

ਇੰਦ੍ਰਾਸਣ ਅਪਛਰਾ ਰਾਗ ਰਾਗਨੀ ਮੰਗਲ ਗਾਇਆ ।। ਵਾਰ 1- ਪਉੜੀ 37/6

ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਉਸਤਤੀ ਕਰਦਿਆਂ ਵਜੰਤਰੀ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਦਿੰਦਿਆਂ ਗੁੱਝੇ ਰੱਹਸ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਉ ਜੰਤ੍ਰੀ ਹਥਿ ਜੰਤ੍ਰ ਲੈ ਸਭਿ ਰਾਗ ਵਜਾਏ ।।
ਆਪੇ ਸੁਣਿ ਸੁਣਿ ਮਗਨੁ ਹੋਇ ਆਪੇ ਗੁਣ ਗਾਏ ।
ਸਬਦੁ ਸੁਰਤਿ ਲਿਵਲੀਣੁ ਹੋਇ ਆਪਿ ਰੀਝਿ ਰੀਝਾਏ ।
ਕਥਤਾ ਬਕਤਾ ਆਪਿ ਹੈ ਸੁਰਤਾ ਲਿਵ ਲਾਏ ।
ਆਪੇ ਆਪਿ ਵਿਸਮਾਦੁ ਹੋਇ ਸਰਬੰਗ ਸਮਾਏ ।

ਆਪੇ ਆਪਿ ਵਰਤਦਾ ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਤੀਆਏ । ਵਾਰ 2- ਪਉੜੀ 2

ਪਵਣ ਗੁਰੂ ਗੁਰ ਸਬਦ ਹੈ ਰਾਗ ਨਾਦ ਵੀਚਾਰਾ ।। ਵਾਰ 2- ਪਉੜੀ 19/1

ਸਤਸੰਗ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਕਰਦਿਆਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ-
ਰਾਗ ਨਾਦ ਸਰਬੰਗ ਅਹਿਨਿਸਿ ਭੇਲਿਆ ।। ਵਾਰ 3- ਪਉੜੀ 16/6

ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦੀ ਉਸਤਤ ਕਰਦਿਆਂ ਰਾਗ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹਨ:
ਸਬਦ ਸੁਰਤਿ ਲਿਵ ਸਾਧ ਸੰਗਿ ਪੰਚ ਸਬਦ ਇਕ ਸਬਦ ਮਿਲਾਏ ।
ਰਾਗ ਨਾਦ ਸੰਬਾਦ ਲਖਿ ਭਾਵਿਆ ਭਾਉ ਸੁਭਾਉ ਅਲਾਏ ।
ਗੁਰਮੁਖਿ ਬ੍ਰਹਮ ਧਿਆਨੁ ਧੁਨਿ ਜਾਣੇ ਜੰਤ੍ਰੀ ਜੰਤ੍ਰ ਵਜਾਏ । ਵਾਰ 6-ਪਉੜੀ 10/2

ਛੇ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਰਾਗ ਰਾਗਣੀ ਪਧਤੀ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਸਨ-
ਛਿਅ ਰਸ ਰਸਨਾ ਸਾਧਿ ਕੈ ਰਾਗ ਰਾਗਣੀ ਭਾਇ ਭਗਤੀ ।। ਵਾਰ 7- ਪਉੜੀ 6/2

ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਸਿਖ ਦੀ ਅਭੇਦਤਾ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕਈ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਗੁੱਝੇ ਰੱਹਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਰਾਗ ਨਾਦ ਵਿਸਮਾਦੁ ਹੋਇ ਗੁਣ ਗਹਿਰ ਗੰਭੀਰਾ ।
ਸਬਦ ਸੁਰਤਿ ਲਿਵਲੀਣੁ ਹੋਇ ਅਨਹਦ ਧੁਨਿ ਧੀਰਾ ।
ਜੰਤ੍ਰੀ ਜੰਤ੍ਰ ਵਜਾਇਦਾ ਮਨਿ ਉਨਮਨਿ ਚੀਰਾ ।।
ਵਜਿ ਵਜਾਇ ਸਮਾਇ ਲੈ ਗੁਰ ਸਬਦ ਵਜੀਰਾ ।।
ਅੰਤਰਿਜਾਮੀ ਜਾਣੀਐ ਅੰਤਰਿ ਗਤਿ ਪੀਰਾ ।।

ਗੁਰ ਚੇਲਾ ਗੁਰੂ ਬੇਧਿ ਹੀਰੈ ਹੀਰਾ।। ਵਾਰ 9- ਪਉੜੀ 8

ਸਾਧ ਸੰਗਿ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਕਰਦਿਆਂ ਸੰਗੀਤ ਰਾਗ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ:
ਸੁਖ ਸਾਗਰ ਹੈ ਸਾਧ ਸੰਗੁ ਸੋਭਾ ਲਹਿਰ ਤਰੰਗ ਅਤੋਲੇ।
ਮਾਣਕ ਮੋਤੀ ਹੀਰਿਆ ਗੁਰ ਉਪਦੇਸੁ ਅਵੇਸੁ ਅਮੋਲੇ।
ਰਾਗ ਰਤਨ ਅਨਹਦ ਧੁਨੀ ਸਬਦਿ ਸੁਰਤਿ ਲਿਵ ਅਗਮ ਅਲੋਲੇ। ਵਾਰ 12- ਪਉੜੀ 20/3

ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਚੇਲੇ ਬਾਰੇ ਦਸੰਦਿਆਂ ਰਾਗ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ-
ਰਤਨਾ ਦੇਖੈ ਸਭੁ ਕੋ ਰਤਨ ਪਾਰਖੂ ਵਿਰਲਾ ਕੋਈ।
ਰਾਗ ਨਾਦ ਸਭ ਕੋ ਸੁਣੈ ਸਬਦ ਸੁਰਤਿ ਸਮਝੈ ਵਿਰਲੋਈ। ਵਾਰ 15- ਪਉੜੀ 16/2

ਰਬ ਦੀਆਂ ਦਾਤਾਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦਿਆਂ ਰਾਗ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦਾਤ ਦੱਸਿਆ ਹੈ
ਦਿਸਟਿ ਸਬਦ ਗਤਿ ਸੁਰਤ ਲਿਵ ਰਾਗ ਰੰਗ ਰਸ ਪਰਸ ਲੋਭਾਇਆ। ਵਾਰ 15-ਪਉੜੀ18/4

ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਕਾਰੀਗਰੀ ਦਸਦਿਆਂ ਰਾਗਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਕਾਰੀਗਰੀ ਦੱਸਿਆ ਹੈ-

ਰਾਗ ਰੰਗ ਰਸ ਪਰਸ ਦੇ ਗੰਧ ਸੁਗੰਧਿ ਸੰਧਿ ਪਰਕਾਰੇ।। ਵਾਰ 18- ਪਉੜੀ 3/4

ਰਾਗ ਨਾਦ ਵਿਸਮਾਦ ਗੁਣ ਨਿਧਿ ਗਾਵਹੀ।। ਵਾਰ 21- ਪਉੜੀ 5/3

ਰਾਗ ਨਾਦ ਸੰਬਾਦ ਗਿਆਨੁ ਚੇਤਾਇਆ। ਵਾਰ 22- ਪਉੜੀ 6/1

ਰਾਗ ਨਾਦ ਸੰਗੀਤ ਲਖ ਅਨਹਦ ਧੁਨਿ ਸੁਣਿ ਸੁਣਿ ਗੁਣ ਗਾਵਹਿ।। ਵਾਰ 22- ਪਉੜੀ 11/2

ਸਤਿਗੁਰ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਕਰਦਿਆਂ ਗੁਰੂ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਪ੍ਰਤੀ ਲਗਾਉ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ-

ਸਚੀ ਭਗਤਿ ਭੰਡਾਰ ਸਚੁ ਰਾਗ ਰਤਨ ਕੀਰਤਨੁ ਭਾਵੰਦਾ। ਵਾਰ 26- ਪਉੜੀ 1/5

ਸੇਖ ਨਾਗ ਸਭ ਰਾਗ ਮਿਲਿ ਸਿਮਰਣੁ ਕਰਿ ਨਿਤਿ ਗੁਣ ਗਾਵੰਦੇ। ਵਾਰ 26- ਪਉੜੀ 14/5
ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦਿਆਂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ-
ਰਾਗ ਨਾਦ ਅਨਾਹਦ ਧੁਨੀ ਓਅੰਕਾਰੁ ਨ ਗਾਵਣਹਾਰਾ। ਵਾਰ 26- ਪਉੜੀ 35/5

ਸੱਚੀ ਲਗਨ ਬਿਆਨ ਕਰਦਿਆਂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ
ਹੋਰਤ ਰਾਗ ਨ ਰੀਝੀਐ ਸੁਣਿ ਸੁਖ ਨ ਲਹੰਦਾ। ਵਾਰ 27- ਪਉੜੀ 11/3

ਬੋਲਾ ਰਾਗ ਨ ਸਮਝਈ ਕਿਹੁ ਘਟਿ ਨ ਜਾਈ।। ਵਾਰ 34- ਪਉੜੀ 9/2
ਰਚਨਾ ਦੀ ਵਿਚਤਿਰਤਾ ਬਿਆਨ ਕਰਦਿਆਂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ-
ਰਾਗ ਨਾਦ ਸੰਬਾਦ ਬਹੁ ਚਉਦਹ ਵਿਦਿਆ ਅਨਹਦ ਗਾਜੇ। ਵਾਰ 37- ਪਉੜੀ 4/6

ਰਾਗ ਰੰਗ ਰਸ ਰੂਪ ਲਖ ਬਹੁ ਭੋਗ ਭੁਲਾਵਾ। ਵਾਰ 38- ਪਉੜੀ 5/4

ਰਾਗ ਨਾਦ ਸੰਬਾਦ ਲਖ ਸੰਗਤਿ ਅਭੰਗੀ। ਵਾਰ 38- ਪਉੜੀ 14/2

ਤਾਲ਼

ਤੇਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਦਸਦਿਆਂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ-

ਤੇਰਹ ਤਾਲ ਅਉਰਿਅ ਗੁਰਮੁਖਿ ਸੁਖ ਤਪ ਤਾਲ ਪੁਰਾਇਆ। ਵਾਰ 7- ਪਉੜੀ 13/1

ਪਾਂਧਾ ਬੂਲਾ ਜਾਣੀਐ ਗੁਰਬਾਣੀ ਗਾਇਣੁ ਲੇਖਾਰੀ।। ਵਾਰ 11- ਪਉੜੀ 11/16

ਕਿਤੜੇ ਲਖ ਨਗਾਰਚੀ ਕੇਤੜਿਆ ਢੋਲੀ ਸਹਨਾਈ।

ਕੇਤੜਿਆਂ ਹੀ ਤਾਇਫੇ ਢਾਢੀ ਕਦੇ ਕਲਾਵਤ ਗਾਈ।। ਵਾਰ 8- ਪਉੜੀ 20/12

ਭਗਤ ਨਾਮ ਦੇਵ ਦੁਆਰਾ ਹਰਿ ਗੁਣ ਗਾਇਨ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਦਸਦੇ ਹਨ

ਨਾਮਾ ਪਕੜ ਉਠਾਲਿਆ ਬਹਿ ਪਿਛਵਾੜੈ ਹਰਿ ਗੁਣ ਗਾਈ। ਵਾਰ 25-ਪਉੜੀ 4/3

ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਅਤੇ ਭਗਤ ਨਾਮ ਦੇਵ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਗੁਣ ਗਾਇਨ ਕਰਨ ਅਰਥਾਤ ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਉਲੇਖ ਕਰਦੇ ਹਨ

ਭਗਤੁ ਕਬੀਰ ਜੁਲਾਹੜਾ ਨਾਮਾ ਛੀਬਾ ਹਰਿ ਗੁਣ ਗਾਈ। ਵਾਰ 25- ਪਉੜੀ 5/3 ਉਪਰੋਕਤ ਹਵਾਲੇ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਸੂਝ ਰਖਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਸੰਗੀਤਕ ਤੱਤ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਦਾ ਅੰਗ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸਨ।

ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਟਕਸਾਲ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ:

ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਹੀ ਆਰੰਭ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਲਾਹੀ ਹੁਕਮ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਕਰਨ ਹਿੱਤ ਅਤੇ ਸਰਬ ਲੋਕਾਈ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਲਈ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਮਾਧਿਅਮ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸੰਗਤਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਲਈ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਉਤਮ ਸਮਝਿਆ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਕੀਰਤਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਸੰਗੀਤ ਲਈ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਧਾਨ ਸਿਰਜਿਆ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸੰਗੀਤਕ ਸੰਕੇਤਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਧੀ ਵਿਧਾਨ ਰਾਗ, ਗਾਇਨ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਰਹਾਓ, ਅੰਦ ਘਰ ਅਤੇ ਜਤਿ ਅਦਿ ਸੰਕੇਤਾਂ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਿ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਟਕਸਾਲ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਉਲੇਖ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਸੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਉਚਾਰੀ ਬਾਣੀ ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ 38ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਅਨੁਸਾਰ ਟਕਸਾਲ ਉਸ ਸੰਸਥਾ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਕੋਈ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ। ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਸਥਾਨ ਜਿੱਥੇ ਇਕ ਕੀਰਤਨਕਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਸੰਕੇਤਾਂ ਗਾਇਨ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਅਤੇ ਰਾਗਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਗਾਇਨ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਸਥਾਨ ਨੂੰ ਟਕਸਾਲ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਟਕਸਾਲ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਭਰਪੂਰ ਯੋਗਦਾਨ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਦਾਸੀਆਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਸਿੱਖਿਆ ਕੇਂਦਰ ਵਜੋਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਸੰਸਥਾਗਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੀਰਤਨ ਪਰਸਤੁਤੀ ਦਾ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ, ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ, ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ, ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਤਰਨਤਾਰਨ ਸਾਹਿਬ, ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਕੀਰਤਨ ਕੇਂਦਰਾਂ ਵਜੋਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ। ਜਿੱਥੇ ਗੁਰੂ ਕਾਲ ਤੋਂ ਹੀ ਕੀਰਤਨ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੰਖਿਆ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਆਰੰਭ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਜਿਸ ਦੇ ਨਾਲ ਆਮ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਵਿਚ

ਵੀ ਕੀਰਤਨ ਪ੍ਰਚਲਿੱਤ ਹੋਇਆ। ਗੁਰੂ ਕਾਲ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੰਤਾਂ, ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਸਥਾਨਾਂ ਤੇ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਜਿਥੇ ਪੁਰਾਤਨ ਰਾਗੀ ਰਬਾਬੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਚਲੀ ਆ ਰਹੀ ਸੀਨਾ-ਬ-ਸੀਨਾ ਕੀਰਤਨ ਮਰਿਯਾਦਾ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਰਾਗਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿਖਲਾਈ ਦੇਣੀ ਆਰੰਭ ਕੀਤੀ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਟਕਸਾਲਾਂ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਈਆਂ। ਇਹਨਾਂ ਟਕਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਤੰਤੀ ਸਾਜ਼ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੰਖਿਆ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਵੱਲ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਪਰਮੁੱਖ ਟਕਸਾਲਾਂ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

1. ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਟਕਸਾਲ
2. ਬੁੱਢਾ ਜੋੜ ਟਕਸਾਲ
3. ਮਸਤੂਆਣਾ ਟਕਸਾਲ
4. ਸੇਵਾ ਪੰਥੀ ਟਕਸਾਲ
5. ਦਮਦਮੀ ਟਕਸਾਲ
6. ਦੋਧਰਪੁਰ ਟਕਸਾਲ
7. ਸਿੰਘਾਂ ਵਾਲੀ ਟਕਸਾਲ
8. ਹਰਗਨਾ ਦੀ ਟਕਸਾਲ
9. ਤਰਨਤਾਰਨ ਟਕਸਾਲ
10. ਡੁਮੇਲੀ ਦੀ ਟਕਸਾਲ
11. ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
12. ਕਲੇਰਾਂ ਵਾਲੀ ਟਕਸਾਲ
13. ਰਕਾਬ ਰੰਜ ਟਕਸਾਲ
14. ਸੂਰਮਾ ਟਕਸਾਲ
15. ਜਵੱਦੀ ਕਲਾਂ ਟਕਸਾਲ
16. ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਟਕਸਾਲ
17. ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਟਕਸਾਲ (ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ)

1. ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਟਕਸਾਲ
ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਟਕਸਾਲ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਲੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸ਼ੁੱਧ ਉਚਾਰਨ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਲਾਈ। ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਟਕਸਾਲ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਮੁੱਖੀ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ 1682 ਈ. ਨੂੰ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਸਾਬੋ ਕਿ ਤਲਵੰਡੀ ਵਿਖੇ ਸ਼ੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ 1991 ਈ. ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਕਾਸ਼ੀ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਦਿਆਲੇ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਥੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਨਿਰਧਾਰਤ ਰਾਗਾਂ ਤੇ ਤੰਤੀ ਸਾਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਦੇਣ ਦਾ ਖਾਸ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਅੱਜ-ਕੱਲ ਇਸ ਟਕਸਾਲ ਵਿਚ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਜਗਤ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰੋ. ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵਲੋਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਟਕਸਾਲ ਦੇ ਮੌਜੂਦਾ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਡਾ. ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਹਨ। ਜੋ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਨਿਰੰਤਰ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹਨ। ਇਸ ਟਕਸਾਲ ਵਲੋਂ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਦਾ ਰੈਗੂਲਰ ਡਿਪਲੋਮਾ ਕੋਰਸ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਸ਼ੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵਲੋਂ ਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ।

2. ਬੁੱਢਾ ਜੋੜ ਟਕਸਾਲ:

ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀਆਂ ਟਕਸਾਲਾਂ ਦੀ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਬੁੱਢਾ ਜੋੜ ਟਕਸਾਲ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਟਕਸਾਲ ਦੇ ਸੰਸਥਾਪਕ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਤੋਂ ਲੱਗਭੱਗ 200 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਰਾਜਸਥਾਨ ਦੇ ਇਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਇਕ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਦਿਆਲੇ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ-ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੰਖਿਆ ਤੇ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਇਹ ਸਥਾਨ ਬੁੱਢਾ ਜੋੜ ਟਕਸਾਲ ਦੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਇਆ। ਭਾਈ ਗੁਰਮੇਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਾਗੀ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਇਸ ਟਕਸਾਲ ਵਿਚ ਭਾਈ ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਭਾਈ ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਆਪ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਉੱਚ ਕੋਟੀ ਦੇ ਸੰਗੀਤ ਵਿਦਵਾਨ ਹਨ। ਜਿਹੜੇ ਨਿਰਧਾਰਨ ਰਾਗਾਂ ਤੇ ਤੰਤੀ ਸਾਜ਼ ਨਾਲ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ।

3. ਮਸਤੂਆਣਾ ਟਕਸਾਲ

ਇਸ ਟਕਸਾਲ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ 1867 ਈ ਵਿਚ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਲੋਂ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਅੰਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਸਤੂਆਣੇ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਭਾਈ ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨਿਰਧਾਰਤ ਰਾਗਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਰਤਨ

ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਮਸ਼ਹੂਰਾਣਾ ਟਕਸਾਲ ਵਿਚ ਆਰੰਭ ਕੀਤੀ। ਇਹਨਾਂ ਤੇ ਬਾਅਦ ਬਾਬਾ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਠੱਠੇ ਟਿੱਬੇ ਵਾਲੇ ਜੋ ਚੰਗੇ ਦਿਲਰੁਬਾ ਤੇ ਪਖਾਵਜ ਵਾਦਕ ਸਨ। ਕਈ ਸਾਲ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਤੰਤੀ ਸਾਜ ਅਤੇ ਗਾਇਨ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੰਦੇ ਰਹੇ। ਇਸ ਟਕਸਾਲ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸ਼ੁੱਧ ਪਾਠ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਗਿਆਨੀ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੁਲਾਰ ਨੇ ਇਥੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਕੀਰਤਨ ਦੀਆਂ ਪੁਰਾਤਨ ਬੰਦਿਸ਼ਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ 31 ਰਾਗ, ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਤੇ ਲੋਕ ਗਾਇਕ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ। ਟਕਸਾਲ ਵੱਲੋਂ ਸਮੇ-ਸਮੇਂ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੰਗੀਤ ਸਿਖਲਾਉਣ ਦੀਆਂ ਵਰਕਸ਼ਾਪਾਂ ਲਗਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

4. ਸੇਵਾ ਪੰਥੀ ਟਕਸਾਲ:

ਇਸ ਟਕਸਾਲ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਭਾਈ ਘਨੂਈਆਂ ਜੀ ਤੇ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਵੰਡ ਸਮੇਂ ਭਾਈ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ 1935 ਈ. ਵਿਚ ਗੋਨਿਆਣਾ ਮੰਡੀ ਬਠਿੰਡਾ ਵਿਖੇ ਇਸ ਟਕਸਾਲ ਦੀ ਦੁਬਾਰਾ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ। ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਇਸ ਟਕਸਾਲ ਦੇ ਮੁਖੀ ਵਜੋਂ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਰਾਗੀ ਜਥੇ ਇਸ ਟਕਸਾਲ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਲੈ ਕੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਭਾਈ ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 1973 ਈ. ਵਿਚ ਮਹੰਤ ਤੀਰਥ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੇਵਾ ਪੰਥੀ ਟਕਸਾਲ ਦੇ ਸਰਪ੍ਰਸਤ ਵਜੋਂ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਇਸ ਟਕਸਾਲ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਸਕੂਲ ਕਾਲਾਂ ਅਤੇ ਹਸਪਤਾਲ ਸੇਵਾਪੰਥੀ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਚਲਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਟਕਸਾਲ ਵਿਚ ਭਾਈ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਨੇਤਰਹੀਣ ਕਈ ਸਾਲ ਇਥੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਰਾਗਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੰਦੇ ਰਹੇ।

5. ਦਮਦਮੀ ਟਕਸਾਲ: ਇਸ ਟਕਸਾਲ ਦਾ ਆਰੰਭ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਟਕਸਾਲ ਮਹਿਤਾ ਚੌਕ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ, ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਠਾਕੁਰ ਸਿੰਘ ਇਸ ਟਕਸਾਲ ਦੇ ਮੁਖੀ ਵਜੋਂ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਪੁਰਾਤਨ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਇਹ ਟਕਸਾਲ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਟਕਸਾਲ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਦਯਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਟਕਸਾਲ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਸੈਂਕੜੇ ਕਥਾਵਾਚਕ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨਕਾਰ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ। ਇਹ ਟਕਸਾਲ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਦੇ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਾਠ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਦੀ ਸੰਖਿਆ ਦੇਸ਼ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਰਹੀ ਹੈ।

ਇਸ ਟਕਸਾਲ ਵਿੱਚ ਅੱਜ ਵੀ ਅਨੇਕਾਂ ਬੱਚੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੰਖਿਆ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਲੈ ਰਹੇ ਹਨ। ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਭਾਈ ਜਸਵੀਰ ਸਿੰਘ ਇਸ ਟਕਸਾਲ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਟਕਸਾਲ ਦੇ ਵਰਤਮਾਨ ਮੁੱਖੀ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰੀਆਂ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਹਨ।

6. ਦੋਧਰਪੁਰ ਦੀ ਟਕਸਾਲ:

ਦੋਧਰਪੁਰ ਦੀ ਟਕਸਾਲ 18ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਈ। ਇਸ ਟਕਸਾਲ ਦੇ ਮੋਢੀ ਨਿਰਮਲੇ ਠਾਕੁਰ ਸੰਤ ਸੁੱਚਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸੰਤ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਨਿਰਮਲੇ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਟਕਸਾਲ ਨੇਤਰਹੀਣ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਕੇਂਦਰ ਹੈ। ਇਸ ਟਕਸਾਲ ਵਿੱਚ ਕਈ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕੀਰਤਨਕਾਰਾਂ ਨੇ ਸਿਖਲਾਈ ਲਿੱਤੀ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹਨ ਭਾਈ ਸੁੱਚਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੁਲਾਰ, ਭਾਈ ਸਰਵਨ ਸਿੰਘ ਗੰਧਰਵ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਹਰਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹਨ।

7. ਸਿੰਘਾਂ ਵਾਲੀ ਟਕਸਾਲ

ਇਸ ਟਕਸਾਲ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ 1882 ਈ. ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੀਤੀ ਇਹ ਟਕਸਾਲ ਮੇਰਾ ਕੋਟਕਪੂਰਾ ਦੀ ਮੁੱਖ ਸੜਕ ਤੇ ਇਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਭਾਈ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਵਡਮੁੱਲਾ ਸਮਾਂ ਇਸ ਟਕਸਾਲ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੰਦੇ ਰਹੇ। ਤਬਲੇ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਇਸ ਟਕਸਾਲ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਮਹੱਤਵ ਹੈ। ਇਸ ਟਕਸਾਲ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਕਈ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਤਬਲਾ ਵਾਦਕ ਜਿੰਨਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸਰੂਰ ਸਿੰਘ ਕਲਕੱਤਾ, ਭਾਈ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਭਾਈ ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਖਜਾਨ ਸਿੰਘ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹਨ ਜੋ ਇਸ ਟਕਸਾਲ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਲਿੱਦੇ ਰਹੇ।

8. ਹਰਗਨਾਂ ਦੀ ਟਕਸਾਲ:

ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਥਾਨ ਤੇ ਭਾਈ ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਟਕਸਾਲ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਜਿਸਨੂੰ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਹਰਗਨਾਂ ਦੀ ਟਕਸਾਲ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਟਕਸਾਲ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਗਾਇਕ ਅਤੇ ਵਾਦਨ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਆਚਾਰੀਆਂ ਪ੍ਰੋ. ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸਤਾਦ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਭਵਰਾ ਨੇ ਇਸ ਟਕਸਾਲ ਤੋਂ ਹੀ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੰਗੀਤ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਅੱਗੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਸ਼ਾਗਿਰਦ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਡਾ. ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰੋ. ਜਬਰਜੰਗ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਨਿਵੇਦਿਤਾ ਸਿੰਘ

ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਅਲੰਕਾਰ ਸਿੰਘ ਮੁੱਖ ਹਨ। ਇਸ ਟਕਸਾਲ ਨੂੰ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਟਕਸਾਲ ਦੇਨਾਮ ਨਾਲ ਵੀ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

9. ਤਰਨਤਾਰਨ ਦੀ ਟਕਸਾਲ:

ਸੰਨ 1904 ਵਿਚ ਇਸ ਟਕਸਾਲ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੁਆਰਾ ਹੋਈ। ਇਸ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸੰਤ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਸਨ। ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਕਾਰਜ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਤਰਨਤਾਰਨ ਵਿਖੇ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਾਗੀਆਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਮਾਸਟਰ ਨੱਥੂ ਰਾਮ ਲੱਗਭਗ 30 ਸਾਲ ਤੱਕ ਇਸ ਟਕਸਾਲ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਇਸ ਟਕਸਾਲ ਦੀ ਸ਼ਿਸ਼ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਭਾਈ ਸੰਤੂ (ਤਬਲਾ ਵਾਦਕ) ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਸਮੁੰਦ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ (ਸਾਬਕਾ ਹਜ਼ੂਰੀ ਰਾਗੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਭਾਈ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਾਗੀ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

10. ਡੁਮੇਲੀ ਦੀ ਟਕਸਾਲ:

ਇਸ ਟਕਸਾਲ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ 1900 ਈ. ਵਿਚ ਸੰਤ ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਗੰਧਰਵ ਨੇ ਡੁਮੇਲੀ (ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ) ਨਾਮ ਵਿਚ ਇਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ। ਆਮ ਮਹਾਨ ਸੰਗੀਤ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ। ਸੰਤ ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਗੰਧਰਵ ਨੇ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੋਧਰਪੁਰ ਟਕਸਾਲ ਤੋਂ ਲੀਤੀ। ਆਪ ਤੰਤੀ ਸਾਜ਼ ਵਜਾਉਣ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮੁਹਾਰਤ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਚਲੀ ਆ ਰਹੀਆਂ ਪੁਰਾਤਨ ਬੰਧਿਸ਼ਾ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪੁਰਾਤਨ ਸਰੂਪਾਂ ਦੇ ਗਿਆਤਾ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ 31 ਰਾਗਾਂ ਦੀਆਂ ਪੁਰਾਤਨ ਬੰਧਿਸ਼ਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਵੀ ਦਿੱਤਾ। ਆਪ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖੀ ਪੁਸਤਕ ਸੁਰ-ਸਿਮਰਨ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਵਿਚ ਵਡਮੁੱਲਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾ ਰਹੀ ਹੈ।

11. ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ:

1920 ਈ. ਵਿਚ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਇਸ ਟਕਸਾਲ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਟਕਸਾਲ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸੰਬੰਧੀ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਟਕਸਾਲ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਟਕਸਾਲ ਵਿਚ ਨਾ ਕੇਵਲ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਸਗੋਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੰਖਿਆ ਕਰਨ ਦੀ ਵੀ ਸਿਧਾਂਤਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਟਕਸਾਲ ਤਬਲਾ ਵਾਦਨ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਭਾਈ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰੋ. ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਹਨ। ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਤਬਲਾ ਵਾਦਕ ਕਾਲੇ ਖਾਂ ਅਤੇ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸੀ ਟਕਸਾਲ ਤੋਂ ਤਬਲੇ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਭਾਈ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਜੋ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਲਗਭਗ 30 ਸਾਲ ਇਸ ਟਕਸਾਲ ਵਿਚ ਤਬਲੇ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਟਕਸਾਲ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵਲੋਂ ਚਲਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਖਰਚਾ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਹੀ ਕਰਦੀ ਹੈ।

12. ਕਲੇਰਾਂ ਵਾਲੀ ਟਕਸਾਲ

ਮੋਗਾ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਨੇੜੇ ਨਾਨਕਸਰ ਵਿਖੇ 1874 ਈ. ਵਿੱਚ ਬਾਬਾ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਦਿਆਲੇ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਲੇਰਾਂ ਵਾਲੀ ਟਕਸਾਲ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਟਕਸਾਲ ਤੋਂ ਅਨੇਕਾਂ ਰਾਗੀ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਲੈ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਟਕਸਾਲ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਿਰਧਾਰਤ ਰਾਗਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਤੰਤੀ ਸਾਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ. ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੋ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਵੀ ਰਹੇ। ਇਸੇ ਟਕਸਾਲ ਤੋਂ ਕੀਰਤਨ ਸਿਖਦੇ ਰਹੇ। ਤਬਲੇ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਉਸਤਾਦ ਭਾਈ ਨਸੀਰਾ, ਭਾਈ ਕਿਹਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ, ਇਸੇ ਟਕਸਾਲ ਤੋਂ ਤਬਲੇ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ। ਇਸ ਸਥਾਨ ਤੇ ਹਰ ਸਾਲ ਇਕ ਵੱਡਾ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਸੰਮੇਲਨ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਵਿਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਭਾਗ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।

13. ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਦੀ ਟਕਸਾਲ:

ਦਿੱਲੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੁਆਰਾ 1925 ਈ. ਵਿੱਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਸ ਟਕਸਾਲ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਮੁਖੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਦਵਾਨ ਗਿਆਨੀ ਹਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਨ। ਭਾਈ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਐਬਟਾਬਾਦ (ਲੇਖਕ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੰਗੀਤ) ਵੀ ਇਸ ਸਮੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗੀ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿਧਾਂਤਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ। ਗਿਆਨੀ ਹਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਅਕ ਰਹੇ। ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਸ ਕੇਂਦਰ ਨੂੰ ਸਫਲਤਾਪੂਰਵਕ ਚਲਾ ਰਹੇ ਹਨ।

14. ਜਵੱਦੀ ਕਲਾ ਟਕਸਾਲ

ਇਤਿਹਾਸਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਜਵੱਦੀ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਦਾ ਨਾਮ ਭਾਈ ਜਵੱਦਾ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਜੋ ਲੁਧਿਆਣੇ ਮਾਡਲ ਟਾਊਨ ਐਕਸਟੈਨਸ਼ਨ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੈ। ਇਹ ਸਥਾਨ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਇਸ ਕੇਂਦਰ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਸੁੱਚਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤਨ, ਮਨ ਅਤੇ ਧਨ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਨਾ ਕੇਵਲ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਗੋਂ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਉੱਚੇ ਸਿਖਰਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਇਆ। ਇਸ ਟਕਸਾਲ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਸਿੱਖਿਆ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਬੁੱਧ

ਪਾਠ ਕਰਨ ਦੀ ਸੰਖਿਆ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਸੰਚਾਲਕ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਸੁੱਚਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ 62 ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਰਾਗੀ ਜਥਿਆ ਤੋਂ ਕੀਰਤਨ ਕਰਵਾਉਣ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ 62 ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਨਿਰਨਾਇਕ ਕਮੇਟੀ ਦੁਆਰਾ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਇਆ। ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਵਿੱਚ ਸੰਗੀਤ ਸਮਰਾਟ ਪ੍ਰੋ. ਦਲੀਪ ਚੰਦਰ ਬੇਦੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ਜਵੱਦੀ ਟਕਸਾਲ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਾਰਜ ਅਦੁੱਤੀ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਸੰਮੇਲਨ ਕਰਵਾਉਣਾ ਸੀ। ਇਹ ਸੰਮੇਲਨ 1991 ਤੋਂ ਆਰੰਭ ਹੋ ਕੇ ਹਰ ਸਾਲ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਸੰਮੇਲਨ ਦਿੱਲੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬੰਗਲਾ ਸਾਹਿਬ, ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅਤੇ ਸੱਚ-ਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ, ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅਤੇ ਸੱਚ ਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਨਾਂਦੇੜ ਵਿਖੇ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਰਧਾਰਤ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਕੀਰਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਤੰਤੀ ਸਾਜ਼ ਨਾਲ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਸਰੰਦਾ, ਰਬਾਬ ਦਿਲਰੁਬਾ ਆਦਿ ਸਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਮਾਹਿਰ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਮੇਲਨਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ।

15. ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਟਕਸਾਲ

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਪ੍ਰੋ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਇਸ ਟਕਸਾਲ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਟਕਸਾਲ ਦਾ ਤੰਤੀ ਸਾਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਅਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਗਾਇਨ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਨੂੰ ਸੁਰਜੀਤ ਰੱਖਣ ਵਿਚ ਵੱਡਮੁੱਲਾ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ। ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰੋ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਰਾਗ ਬੱਧ ਕੀਰਤਨ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਉਸਤਾਦ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਤੰਤੀ ਸਾਜ਼ ਦਿਲਰੁਬਾ ਸਿਖਾਉਣ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਟਕਸਾਲ ਦੇ ਸਿੱਖੇ ਹੋਏ ਨਾਮਵਰ ਕੀਰਤਨੀਏ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਤੰਤੀ ਸਾਜ਼ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਜਥੇ ਬਣਾ ਕੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾ ਰਹੇ ਹਨ।

16. ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਟਕਸਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ

ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਪਸਾਰ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਿਧਾਂਤਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਈ ਮਹਾਨ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਨੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਯੋਗਦਾਨ ਨਿਭਾਇਆ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਇਕ ਅਮੀਰ ਵਿਰਾਸਤ ਹੈ। ਜੋ ਸੀਨ-ਬ-ਸੀਨਾ ਸਿਖਲਾਈ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਨਿਰੰਤਰ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਾਡੇ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚੀ ਹੈ। ਇਸ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਰੱਖਣ ਵਿਚ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਤਿਕਾਰ ਤੇ ਸ਼ਲਾਘਾ ਦੇ ਪਾਤਰ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਉੱਤਮ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰੋ. ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਜਾਗਿਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਕਰੀਰ ਅਤੇ ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹਨ। ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਉਪਰਾਲੇ ਸਦਕਾ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਅਕਾਦਮਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ ਨੇ +1 ਅਤੇ +2 ਵਿਚ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਉਪਰਾਲੇ ਸਦਕਾ ਹੀ 2004 ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ਐਮ. ਏ. ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਕੇ ਆਪਣਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ। ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨੇ ਡਿਪਲੋਮਾ ਇਨ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ, ਡਿਪਲੋਮਾ ਇਨ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ਿਕਾ ਦਾ ਆਰੰਭ ਕਰਕੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਨਿਵੇਕਲੀ ਮਿਸਾਲ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ਦਾ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਡਿਪਾਰਟਮੈਂਟ ਇਕ ਟਕਸਾਲ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਵਿੱਚੋਂ ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਸਿਧਾਂਤਕ ਅਤੇ ਵਿਵਹਾਰਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਲੈ ਕੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਵਡਮੁੱਲਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਉੱਘੇ ਸੰਗੀਤ ਵਿਦਵਾਨ ਇਸ ਟਕਸਾਲ ਤੋਂ ਪੀ. ਐਚ. ਡੀ. ਦੀਆਂ ਡਿਗਰੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਡਾ. ਕਮਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਡਾ. ਵਰਿੰਦਰ ਕੌਰ ਅਤੇ ਡਾ. ਹਰਜੰਸ ਕੌਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹਨ। ਇਸ ਟਕਸਾਲ ਤੋਂ ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਬੀ.ਏ. ਅਤੇ ਐਮ. ਏ ਦੀਆਂ ਡਿਗਰੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਇਹ ਟਕਸਾਲ ਵਿਹਾਰਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੰਚਾਰ ਉਪਕਰਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਰਾਗਾਂ ਅਧੀਨ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਆਡੀਓ, ਵੀਡੀਓ ਕੈਸਟਾਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿਚ ਲਿਆ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦੀ 62 ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਸੀਡੀ ਅਤੇ 55 ਪੜਤਾਲਾਂ ਦੀ ਸੀਡੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹਨ। ਇਹ ਟਕਸਾਲ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਤੇ ਕੀਰਤਨ ਮੁਕਾਬਲੇ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨ ਦਰਬਾਰ ਕਰਾ ਕੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਵਡਮੁੱਲਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾ ਰਹੀ ਹੈ।

ਪੁਸਤਕ ਰੀਵਿਊ :

ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦਰਪਨ (ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ)

ਲੇਖਕ : ਪ੍ਰੋ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ : ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰੂਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ,

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ - 2007

ਪੰਨੇ : 406

ਪੁਸਤਕ ਪੁਸਤਕ 'ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦਰਪਨ (ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ)' ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪ੍ਰਯੁਕਤ ਰਾਗਾਂ ਅਤੇ ਉਪ-ਰਾਗਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪੁਸਤਕ ਲੜੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪੁਸਤਕ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਲੇਖਕ ਪ੍ਰੋ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਰਮਤਿ ਗਿਆਤਾ, ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੰਗੀਤ-ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਅਤੇ ਤਜਰਬੇਕਾਰ ਉਸਤਾਦ ਸੰਗੀਤ ਅਧਿਆਪਕ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਇਕ ਸੁਲਝੇ ਕੋਰਤਨਕਾਰ ਵੀ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ 400 ਸਾਲਾ ਪਹਿਲੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਉਤਸਵ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਵਜੋਂ, ਗੁਰਮਤਿ, ਗੁਰਮਤਿ-ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਦੀਆਂ ਪੰਜ ਵਿਸ਼ਵ-ਵਿਖਿਆਤ ਵਿਦਵਾਨ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਰਚਨਾ ਅਤੇ ਰਚਨਾਕਾਰ ਸੰਬੰਧੀ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਭਾਵਪੂਰਤ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾਤਮਕ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਦੀਆਂ ਸੂਚਕ ਹਨ।

ਲੇਖਕ ਨੇ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਵਜੋਂ ਦੋ ਨਿਬੰਧ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਪਹਿਲੇ ਨਿਬੰਧ 'ਮੇਰੀ ਸੰਗੀਤ ਯਾਤਰਾ' ਤੋਂ ਲੇਖਕ ਦੀ ਸੰਗੀਤ-ਯਾਤਰਾ ਅਤੇ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਬਾਰੇ ਭਾਵਪੂਰਤ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਦੂਜੇ ਨਿਬੰਧ 'ਪੁਸਤਕ ਬਾਰੇ' ਵਿਚ ਪੁਸਤਕ ਦੀਆਂ ਬੰਦਸ਼ਾਂ ਬਾਰੇ ਸੰਕੇਤਕ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੈ। ਤਤਕਰਾ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ 15 ਭਾਗਾਂ (ਅਧਿਆਵਾਂ) ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਤੋਂ ਰਾਗ ਸੂਹੀ ਤਕ ਪੰਦਰਾਂ ਰਾਗਾਂ ਬਾਰੇ ਅਧਿਐਨ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਹਰੇਕ ਅਧਿਆਇ ਵਿਚ ਰਾਗ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨ ਲਗਿਆਂ ਲੇਖਕ ਨੇ ਪੁਰਾਤਨ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ-ਗ੍ਰੰਥਾਂ, ਗਾਇਕ-ਵਾਦਕ ਸੰਗੀਤਕਾਰਾਂ ਦੇ ਰਾਗ ਸਰੂਪਾਂ ਦੇ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਹਵਾਲੇ ਦਿੰਦਿਆਂ, ਗੁਰਮਤਿ-ਸੰਗੀਤ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨਕਾਰ-ਰਾਗੀਆਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਰਾਗ ਸਰੂਪਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਤੁਨਾਤਮਿਕ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਹੀ ਰਾਗ ਦਾ ਸਰੂਪ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸੁਰ ਲਿਪੀ-ਬੱਧ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦ ਹਰੇਕ ਭਾਗ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਰਾਗ ਦਾ ਥਾਟ, ਜਾਤੀ, ਵਾਦੀ-ਸੰਵਾਦੀ, ਗਾਇਨ ਸਮਾਂ, ਆਰੋਹ ਅਵਰੋਹ, ਮੁਖ-ਅੰਗ ਅਤੇ ਰਾਗ ਦੇ ਸੁਰ ਵਿਸਤਾਰ ਹਿਤ ਆਲਾਪ ਸੁਰ-ਸੰਗਤੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ।

ਉਪਰੰਤ ਮੰਗਲਾਚਰਣ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਭਾਵ ਅਨੁਸਾਰੀ ਅਤੇ ਬੰਦਨਾ-ਯੁਕਤ ਸ਼ਬਦ/ਸਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਏਕ ਤਾਲ, ਤਿਲਵਾੜਾ, ਝੁਮਰਾ ਆਦਿ ਤਾਲਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਲੰਬਤ ਲੈਆਂ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਤਾਲ-ਬੱਧ ਕਰਦਿਆਂ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਰਾਗ ਵਿਚ ਸੁਰਲਿਪੀ-ਬੱਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਰਾਗ ਦੇ ਸਰੂਪ ਦੀ ਬੜ੍ਹਤ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਭਾਵ ਦਾ ਸੰਚਾਰਣ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕੇ।

ਹਰੇਕ ਸ਼ਬਦ ਬੰਦਿਸ਼ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਮੂਲ-ਪਾਠ (**text**) ਪਦ-ਅਰਥ ਸਮੇਤ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਸੋਝੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕੇ। ਉਪਰੰਤ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਤਾਲ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਨਿਬੰਧ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਸਥਾਈ ਅੰਤਰੇ ਦੀ ਸੁਰ-ਲਿਪੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਬੰਦਿਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵਿਭਿੰਨ ਲੈਅਕਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਤਾਨਾਂ ਅਤੇ ਤਿਹਾਈਆਂ ਵੀ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ। ਜ਼ਿਕਰਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਬਦ-ਬੰਦਿਸ਼ਾਂ ਲਈ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਦੀ ਵੀ ਇਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਤਰਤੀਬ ਰੱਖੀ ਗਈ ਹੈ ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ, ਫਿਰ 15 ਭਗਤਾਂ, 3 ਸਿੱਖਾਂ, ਭੱਟਾਂ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ, ਦਸਮ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ 'ਗੋਯਾ' ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਚੋਣ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਕਠਿਨ ਤਾਲਾਂ (ਮਤਤਾਲ, ਮਹੇਸ਼ ਤਾਲ, ਜੈਤਾਲ, ਚਾਰਤਾਲ ਸਵਾਰੀ, ਪੰਚਮ ਸਵਾਰੀ ਆਦਿ) ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਡੇਢ ਪੌਣ ਸਵਾਈ ਮਾਤਰਾ ਵਾਲੇ ਤਾਲਾਂ (ਜੋਤਤਾਲ, ਰੂਪਤਾਲ, ਕਲਾਵਤੀ ਤਾਲ, ਰਮਣੀਕ ਤਾਲ, ਬਿਲਹੰਸ ਤਾਲ, ਦੇਵ ਤਾਲ ਆਦਿ) ਦੀਆਂ ਬੰਦਿਸ਼ਾਂ ਵੀ ਦਰਜ ਹਨ ਅਤੇ ਸੁਖੈਨ ਤਾਲਾਂ (ਦਾਦਰਾ, ਰੂਪਕ,

ਕਹਿਰਵਾ, ਦੀਪਚੰਦੀ ਆਦਿ) ਦੀਆਂ ਬੰਦਸ਼ਾਂ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਜੋ ਪ੍ਰਬੁੱਧ ਗਾਇਕਾਂ ਰਾਗੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸਾਧਾਰਣ ਸਿਖਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਵੀ ਮਹੱਤਵਸ਼ੀਲ ਹਨ।

ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਅਤੇ ਮੌਲਿਕ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਗਾਇਨ-ਸ਼ੈਲੀ 'ਪੜਤਾਲ' ਦੀ ਸਵਰ-ਰਚਨਾ ਅਧੀਨ ਵਿਭਿੰਨ ਰਾਗਾਂ ਦੀਆਂ 25 ਪੜਤਾਲ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਨਿਬੱਧ ਕਰਦਿਆਂ ਸੁਰ-ਲਿਪੀ-ਬੱਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਯੁਕਤ ਵਿਭਿੰਨ ਲੋਕ ਕਾਵਿ-ਰੂਪਾਂ ਅਧੀਨ ਰਚੀ ਬਾਣੀ ਲਾਵਾਂ, ਘੋੜੀਆਂ, ਅਲਾਹੁਣੀਆਂ, ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦੇ ਛੰਤ, ਸ਼ਲੋਕ, ਪਉੜੀਆਂ ਅਤੇ ਸੋਦਰ(ਚਉਕੀ) ਦੀ ਪਰੰਪਰਕ ਗਾਇਨ ਵਿਧੀ ਨੂੰ ਵੀ ਸੁਰ-ਲਿਪੀ-ਬੱਧ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਤਾਲ-ਪਰੀਚੈ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਵਿਭਿੰਨ ਤਾਲਾਂ ਦੇ ਠੇਕੇ ਦਿੰਦਿਆਂ, ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਗਏ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਸਰੂਪ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਨਾਲ ਹੀ ਸ਼ਬਦ-ਬੰਦਿਸ਼, ਲੈਅ ਅਤੇ ਤਾਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਯੋਗ-ਵਿਧੀ ਬਾਰੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਰਜ ਹੈ। ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਲਈ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਗਏ ਸਾਢ, ਸਵਾਈ ਅਤੇ ਪੌਣੀ ਮਾਤਰ ਦੇ ਤਾਲਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਦੀ ਵਿਧੀ ਵੀ ਦੱਸੀ ਗਈ ਹੈ।

ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਗੰਭੀਰ ਅਤੇ ਤੱਥ ਅਧਾਰਿਤ ਹੈ, ਜੋ ਰਚਨਾਕਾਰ ਦੀ ਮਿਹਨਤ, ਸਿਰਤ ਅਤੇ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਫਲ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ, ਖੋਜਾਰਥੀਆਂ, ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਅਤੇ ਰਾਗੀ-ਕੀਰਤਨੀਆਂ ਲਈ ਅਧਿਐਨਯੋਗ, ਉਪਯੋਗੀ ਅਤੇ ਕਿਰਤ ਹੈ। ਜਿਸ ਲਈ ਲੇਖਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸ਼ਲਾਘਾ, ਸਤਿਕਾਰ ਅਤੇ ਆਭਾਰ ਦਾ ਪਾਤਰ ਹੈ।

DR. BACHITAR SINGH

drbsingh9@gmail.com

ਰਾਗ ਸੂਹੀ (ਝੱਪਤਾਲ)

ਸੁਰਲਿਪੀ ਸਰਦਾਰ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ

Website: <http://www.gurbaniraags.com>

ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਤਕਰੀਬਨ ਸਾਰੇ ਸ਼ਾਸਤਰ ਸੂਹੀ ਦੇ ਵਰਨਣ ਵਿੱਚ ਮਤਭੇਦ ਰੱਖਦੇ ਹਨ : ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ “ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦਰਪਨ” ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨ, ਪ - ਸ ਵਾਦ-ਸੰਵਾਦ ਅਤੇ ਬਿਲਾਵਲ ਠਾਠ ਦਾ ਲਿਖਦੇ ਹਨ। ਸ: ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ “ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਸਾਗਰ” ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੂੰ ਰਿਖਬ ਵਰਜਤ ਖਾੜਵ, ਮ - ਸ ਵਾਦ-ਸੰਵਾਦ, ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਸੂਹਾ ਅਤੇ ਸੂਹੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਅੰਤਰ ਨਹੀਂ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਅਤੇ ਸੰਤ ਸਰਵਣ ਸਿੰਘ “ਗੰਧਰਵ” ਸੂਹੀ ਨੂੰ ਰਿਖਬ, ਧੈਵਤ ਵਰਜਤ ਓਢਵ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਰਾਗੀ ਰਬਾਬੀ ਆਪਣੀ ਮਰਜੀ ਮੁਤਾਬਕ ਗਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਹਿੰਦੀ ਦੀ ਇੱਕ ਪੁਸਤਕ ਪੰਡਤ ਰਾਮ ਆਸ਼ਰਯ ਝਾ “ਰਾਮ ਰੰਗ” ਕਿਰਤ ਅਭਿਨਵ ਗੀਤਾਂਜਲੀ ਭਾਗ 5 ਵਿੱਚ ਸੂਹੀ ਦੀਆਂ ਦੋ ਬੰਦਿਸ਼ਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਦਾ ਠਾਠ ਬਿਲਾਵਲ, ਧੈਵਤ ਵਰਜਤ, ਨਿਖਾਦ ਕੋਮਲ ਅਤੇ ਜਾਤੀ ਖਾੜਵ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ “ਰਾਮ ਰੰਗ” ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਇਸ ਸਵੇਰ ਦੇ ਵੇਲੇ ਦੇ ਰਾਗ ਦੀ ਚਾਲ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ।

ਚਾਲ: ਸ, ਗ ਮ ਰ - ਸ, ਰ - ਨ੍ਹ - ਸ ਰ ਗ - ਮ ਰ - ਨ੍ਹ ਸ, ਸ ਨ੍ਹ ਸ ਰ - ਨ੍ਹ - ਸ, ਸ ਰ ਨ੍ਹ - ਸ ਰ ਗ - ਮ ਰ - ਨ੍ਹ ਸ, ਨ੍ਹ ਸ ਨ੍ਹ ਪ੍ਰ ਸ, ਸ ਰ ਗ ਮ - ਮ ਪ ਗ ਮ ਰ - ਨ੍ਹ ਸ, ਸ ਰ ਗ ਮ - ਪ ਨੁ ਪ ਸ, ਗੰ ਮੰ ਰੰ - ਨੁ ਸੰ, ਸੰ ਪ ਨੁ ਪ, ਮ ਗ ਰ - ਨ੍ਹ - ਰ - ਸ।

ਅਸਥਾਈ

ਗ	ਗ	ਗ	-	ਮ	ਰ	-	ਸ	-	ਸ
ਦ	ਰ	ਸ	ੜ	ਨ	ਦੇ	ੜ	ਖ	ੜ	ਜੀ
ਰ	ਨੁ	ਸ	-	ਰ	ਗ	-	ਮ	-	-
ਵਾ	ੜ	ਗੁ	ੜ	ਰ	ਤੇ	ੜ	ਰਾ	ੜ	ੜ
ਗ	ਮ	ਪ	ਨੁ	ਪ	ਸੰ	ਸੰ	ਸੰ	-	ਸੰ
ਪੂ	-	ਰ	ੜ	ਨ	ਕ	ਰ	ਮ	ੜ	ਹੋ
ਸੰਰੰ	ਨੁ	ਸੰ	-	ਰੰ	ਨੁ	ਪ	ਮ	ਗ	ਮ,
ਇੜ	ੜ	ਪ੍ਰ	ੜ	ਭ	ਮੇ	ੜ	ਰਾ	ੜ	ੜ,
x		2			0		3		

ਅੰਤਰਾ

ਗੁਗ	ਮ	ਪ	-	-	ਨੁ	ਪ	ਨੁ	ਸੰ	-
ਇਹ	ੜ	ੜ	ੜ	ੜ	ਬੇ	ੜ	ਨ	ਤੀ	ੜ
ਪਨੁ	ਸੰਰੰ	ਸੰਨੁ	ਸੰਨੁ	ਸੰਸੰ	ਪਨੁ	ਪਮ	ਗਮ	ਗਮ	ਗ
ਸੁੜ	ਣੜ	ਪੁੜ	ੜੜ	ੜਭ	ਮੋੜ	ੜੜ	ਰੋੜ	ੜੜ	ੜ
ਰ	ਨੁ	ਸ	-	ਰ	ਗ	ਗ	ਮ	-	ਮ
ਦੇ	ਹਿ	ੜ	ੜ	ਨਾ	ੜ	ਮ	ਕ	ੜ	ਰ
ਪ	ਨੁ	ਪ	-	ਮ	ਗ	ਮ	ਰ	-	ਸ,
ਅ	ਪ	ਣੇ	ੜ	ੜ	ਚੇ	ੜ	ਰੇ	ੜ	ੜ,
x		2			0		3		

(ਸੁਰਲਿਪੀ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਅਰਥਾਂ ਲਈ ਵੇਖੋ ਟਾਈਟਲ ਪੰਨਾ 3)

ਸੁਰਲਿਪੀ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਅਰਥ

ਸੂਹੀ ਮਹਲਾ ੫ ॥

ਦਰਸਨੁ ਦੇਖਿ ਜੀਵਾ ਗੁਰ ਤੇਰਾ ॥
ਪੂਰਨ ਕਰਮੁ ਹੋਇ ਪ੍ਰਭ ਮੇਰਾ ॥੧॥
ਇਹ ਬੇਨੰਤੀ ਸੁਣਿ ਪ੍ਰਭ ਮੇਰੇ ॥
ਦੇਹਿ ਨਾਮੁ ਕਰਿ ਅਪਣੇ ਚੇਰੇ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥
ਅਪਣੀ ਸਰਣਿ ਰਾਖੁ ਪ੍ਰਭ ਦਾਤੇ ॥
ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਕਿਨੈ ਵਿਰਲੈ ਜਾਤੇ ॥੨॥
ਸੁਨਹੁ ਬਿਨਉ ਪ੍ਰਭ ਮੇਰੇ ਮੀਤਾ ॥
ਚਰਣ ਕਮਲ ਵਸਹਿ ਮੇਰੈ ਚੀਤਾ ॥੩॥
ਨਾਨਕੁ ਏਕ ਕਰੈ ਅਰਦਾਸਿ ॥
ਵਿਸਰੁ ਨਾਹੀ ਪੂਰਨ ਗੁਣਤਾਸਿ ॥੪॥੧੮॥੨੪॥

ENGLISH TRANSLATION

Soohee, Fifth Mehl:

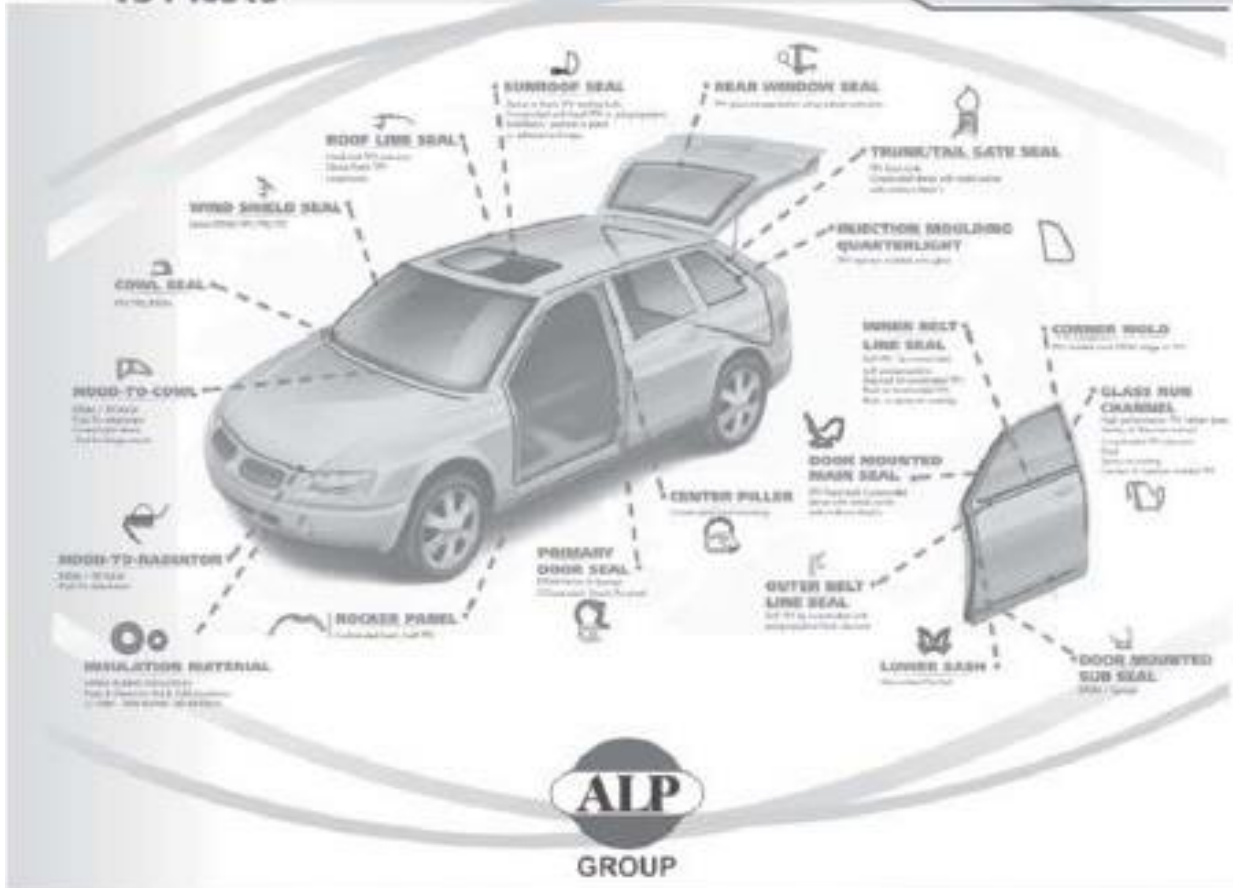
Gazing upon the Blessed Vision of Your Darshan, I live. My karma is perfect, O my God. ||1|| Please, listen to this prayer, O my God. Please bless me with Your Name, and make me Your chaylaa, Your disciple. ||1||Pause|| Please keep me under Your Protection, O God, O Great Giver. By Guru's Grace, a few people understand this. ||2|| Please hear my prayer, O God, my Friend. May Your Lotus Feet abide within my consciousness. ||3|| Nanak makes one prayer: may I never forget You, O perfect treasure of virtue. ||4||18||24||

ALP NISHIKAWA CO. LTD.

**EPDM/TPV/TPR/TEO
WEATHER STRIPS**

TS : 16949

WIDE RANGE OF PRODUCTS

PROFILES & SEALS FOR : Automobile & Building Industry, Shipping Containers, Railways, Bus Body, Air-conditioning Etc.

PRODUCTS : PVC & Sponge Sticking Main Seals, Dense Profiles for different applications, Door & Body Mounted Main Seals & Sub Seals, Flocked Glass Run Channels, Electric Panel Seals, Sponge Seals & Profiles, Wind Shield Rubbers, Shipping Container Seals, PVC Trims, Hood Seals, Trunk Seals etc. Nitrile Rubber Insulation (Hot & Cold) Tubes & Sheets for all Airconditioning Purpose

OE SUPPLIERS TO:

**Plot No.: 32, Sector-18, Gurgaon, Haryana. Tel : 95-124-4731600 (100 LINES)
www.anbros.com**